

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI TƏHSİL NAZİRLİYİ

AZƏRBAYCAN DÖVLƏT İQTİSAD UNİVERSİTETİ

BEYNƏLXALQ MAGİSTRATURA VƏ DOKTORANTURA MƏRKƏZİ

“QEYRİ-NEFT SEKTORUNUN STRATEJİ İDARƏ EDİLMƏSİ

XÜSUSİYYƏTLƏRİ”

mövzusunda

MAGİSTR DİSSERTASİYASI

Şəkərov Mahir İmran

BAKİ – 2021

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI TƏHSİL NAZİRLİYİ
AZƏRBAYCAN DÖVLƏT İQTİSAD UNİVERSİTETİ
BEYNƏLXALQ MAGİSTRATURA VƏ DOKTORANTURA MƏRKƏZİ

BMDM-in direktoru
i.ü.f.d., dos. Əhmədov Fariz Saleh oğlu
_____ **imza**
“ ____ ” _____ **20__-ci il**

“QEYRİ-NEFT SEKTORUNUN STRATEJİ İDARƏ EDİLMƏSİ
XÜSUSİYYƏTLƏRİ”
mövzusunda
MAGİSTR DİSSERTASİYASI

İxtisasın şifri və adı: 060407-Menecment

İxtisaslaşma: Strateji idarəetmə

Qrup: 216

Magistrant:
Şəkərov Mahir İmran oğlu
_____ **imza**

Elmi rəhbər:
i.ü.f.d., b/m.Musayeva Sevil
Nizami qızı
_____ **imza**

Program rəhbəri:
i.ü.f.d., dos. Şamxalova Samirə
Oqtay qızı
_____ **imza**

Kafedra müdiri:
i.e.d., prof. Kəlbiyev Yaşar
Atakişi oğlu
_____ **imza**

BAKİ – 2021

Elm andı

Mən, Şəkərov Mahir İmran oğlu and içirəm ki, “Qeyri-neft sektorunun strateji idarə edilməsi xüsusiyyətləri” mövzusunda magistr dissertasiyasını elmi əxlaq normalarına və istinad qaydalarına tam riayət etməklə və istifadə etdiyim bütün mənbələri ədəbiyyat siyahısında əks etdirməklə yazmışam.

QEYRI-NEFT SEKTORUNUN STRATEJİ İDARƏ EDİLMƏSİ XÜSUSİYYƏTLƏRİ

XÜLASƏ

Mövzunun aktuallığı: Qeyri-neft sektorunun inkişafına şərait yaradan amil dövlətin keçirdiyi proqramlar və tədbirlərdir. Hal-hazırda ölkəmiz qeyri-neft sektorunun inkişafını özünə əsas sahə seçmiş və önəmli vəzifə kimi qarşısına qoymuşdur.

Tədqiqatın məqsədi və vəzifələri: Qeyri-neft sahəsinin inkişaf etməsi üçün həll olunmalı məsələlərin təhlili və bu sahənin inkişaf prosesi ilə bağlı elmi cəhətdən əsaslandırılmış məsləhət və tövsiyələr hazırlamaq cari tədqiqatın məqsədi olaraq müəyyənləşdirilmişdir.

İstifadə olunmuş tədqiqat metodları: Tədqiqat prosesində empirik tədqiqat metodlarından, o cümlədən, nəzəri tədqiqat metodlarından istifadə olunmuşdur.

Tədqiqatın informasiya bazası: Tədqiqatın informasiya bazasını Azərbaycan Respublikasının müvafiq qanunları, Respublika prezidentinin fərmanları, Nazirlər kabinetinin qərar və sərəncamları, iqtisad elminin klassikləri, hüquqi-normativ sənədlər və aparıcı iqtisadçı alimlərin əsərləri təşkil edir.

Tədqiqatın məhdudiyyətləri: Ölkədə yaranan pandemiya rejimi ilə bağlı fəaliyyətini müvəqqəti olaraq dayandıran bir çox müəssisə ilə sorğu keçirmək mümkün olmamışdır. Bu səbəbdən 2020-ci ilə qədər olan ədəbiyyatlardan daha çox istifadə edilmişdir.

Tədqiqatın elmi yeniliyi və praktiki nəticələri: Tədqiqatın elmi yeniliyini Azərbaycanda iqtisadiyyatın və sənayenin hal-hazırkı sektor quruluşunun inkişafına təsir edən amillərin müəyyənləşdirilməsi əhatə edir.

Nəticələrin istifadə olunma biləcəyi sahələr: Qeyri-neft sektoru üzrə aparılan araşdırmada əldə edilən nəticələr əsasən turizm və kənd təsərrüfatı üzrə istifadə edilə biləcək tədqiqatlardır.

Açar sözlər: Qeyri-neft sektoru, kənd təsərrüfatı, turizm, strateji idarəetmə

FEATURES OF STRATEGIC MANAGEMENT OF THE NON-OIL SECTOR

SUMMARY

The actuality of the subject. The factor creating conditions for the improvement of the non-oil sector is the programs and measures taken by the state. At present, our country has chosen the improvement of the non-oil sector as its main area and has set it as an important task.

The purpose and tasks of the research. The main objective of the research is to analyze the problems to be solved in the improvement of the non-oil sector, and to make suggestions and scientific suggestions on the development process of the sector.

Used research methods. Empirical research methods, including theoretical research methods, were used in the research process.

Research database. The research information database includes the relevant laws of the Republic of Azerbaijan, the presidential decree of the Republic, cabinet decisions and orders, economic classics, legal and normative documents and the works of leading economists.

Scientific novelty of the research. The scientific novelty of the research includes the following:

- Factors influencing the development of the current sector structure of the economy and industry in Azerbaijan have been identified.

- It was explained that the development of the non-oil sector is an important factor in the economic development of the country.

Keywords: Non-oil sector, agriculture, tourism, strategic management

MÜNDƏRİCAT

GİRİŞ	7
I FƏSİL. QEYRİ-NEFT SEKTORUNUN STRATEJİ İDARƏ EDİLMƏSİNƏ NƏZƏRİ-METODOLOJİ YANAŞMA	11
1.1. Milli iqtisadiyyatda qeyri-neft sektorunun inkişafının obyektiv zəruriliyi.....	11
1.2. Qeyri-neft sektorunun əsas sahələri və onların inkişaf xüsusiyyətləri.....	18
1.3. Qeyri-neft sektorunun inkişafının dövlət tənzimlənməsinin əhəmiyyəti	25
II FƏSİL. QEYRİ-NEFT SEKTORUNUN MÜASİR VƏZİYYƏTİ	33
2.1. Azərbaycanca iqtisadiyyatın sahə strukturunun mövcud vəziyyəti	33
2.2. Qeyri-neft sektorunun inkişaf dinamikasının təhlili.....	38
2.3. Qeyri-neft sektorunun inkişafında investisiyaların rolu və əhəmiyyəti.....	42
III FƏSİL. QEYRİ-NEFT SEKTORUNUN İNKİŞAF PERSPEKTİVLƏRİ ...	49
3.1. Qeyri-neft sektorunun inkişaf etdirilməsinin prioritet istiqamətləri	49
3.2. Qeyri-neft sektorunun inkişafının dövlət tərəfindən stimullaşdırması üzrə tədbirlər	56
NƏTİCƏ VƏ TƏKLİFLƏR	64
İSTİFADƏ EDİLMİŞ ƏDƏBİYYAT SİYAHISI.....	67
Cədvəllərin siyahısı.....	70

GİRİŞ

Mövzunun aktuallığı: Azərbaycan Respublikası müstəqillik qazandıqdan az bir vaxt sonra ümumimilli lider Heydər Əliyevin tədbirləri ilə ölkədə müasir iqtisadi model yaranmışdır. Müstəqilliyin ilk zamanlarında iqtisadi sektorlar arasında əsas hissənin neft sektoruna düşməsi bu sektorun digərlərinə nisbətən daha yüksək səviyyədə inkişaf etməsinə səbəb olmuşdur. Nəticədə, ölkə iqtisadiyyatında neftin əhəmiyyəti artdı və bu sektora qoyulan investisiyaların həcmi artdı. Eyni zamanda, neft sektorunun inkişafı iqtisadiyyatın digər sahələrinə təsir göstərərək dövlətin qeyri-neft sektorunu inkişaf etdirmə qabiliyyətini daha da genişləndirdi. Ancaq, neftin nisbətən azalması və bərpa edilə bilinməməsi ölkə iqtisadiyyatının qeyri-neft sektorunun inkişafına dəstək olur.

Son dövrlərdə Azərbaycanda iqtisadi stabilliyin yaranması məqsədi ilə sektorlararası tarazılıq, təbii və maddi resurslardan əlverişli istifadə edilməsi aktual mövzu olaraq qalmaqdadır. Qeyri-neft sektorunun inkişafına şərait yaradan digər amil isə dövlətin keçirdiyi proqramlar və tədbirlərdir. Hazırda ölkəmiz qeyri-neft sektorunun inkişafını özünün əsas istiqaməti seçmiş və vacib vəzifə kimi müəyyən etmişdir. Bu məqsədlə ölkədə əsas problem insanların yaşayış səviyyəsinin yaxşılaşdırılması, ixraca əsaslanan iqtisadiyyata keçid və iqtisadi rəqabət qabiliyyətinin artırılması kimi müəyyən edilmişdir.

Qeyri-neft sektorunun inkişaf etməsi iqtisadiyyatın güclənməsində şaxələnmə tələb edir. Bu əsasdan dövlətin əsas hədəflərindən biri bu tip şaxələnmə proseslərinin sürətləndirilməsidir. Bu sahədə mühüm mövqedə dayanan digər məsələ isə ayrı-ayrı regionların inkişaf etdirilməsidir. Hökumətin əsas məqsədlərindən biri ölkə iqtisadiyyatında qeyri-neft sahəsinin inkişafı üçün əlverişli şəraitin yaradılması və özəl sahənin iqtisadi aktivliyinin stimullaşdırılmasıdır. Əlbəttə ki, iqtisadi artımın davamlılığını təmin etmək qeyri-neft sektorunun inkişafını vacib edir. Buna görə deyə bilərik ki, qeyri-neft sektorunun inkişafı ölkənin milli və iqtisadi təhlükəsizliyinin tənzimlənməsində çox vacib rol oynayır.

Bütün bunlar nəzərə alınaraq tezis qeyri-neft sektorunun inkişaf yollarını və inkişaf məsələlərini təhlil edir, bu sahədəki əsas problemləri və həll yollarını araşdırır və qeyri-neft sektorunun mövcud inkişaf vəziyyətini qiymətləndirir.

Problemin qoyuluşu və öyrənilmə səviyyəsi: Tədqiqat zamanı Azərbaycan Respublikasında qeyri-neft sektorunun inkişafına əngəl olan və ya ola bilmə potensialına sahib amillər müəyyən edilmiş və onların aradan qaldırılması yolları araşdırılmışdır. Ölkədə məhz bu sahənin inkişafının asılı olduğu şirkətlər və müəssisələr ilə əlaqədar aparılan araşdırmalar tədqiqatın aparılması və məsələnin öyrənilməsində əsas rol oynamışdır.

Tədqiqatın məqsəd və vəzifələri: Qeyri-neft sahəsinin inkişaf etməsi üçün həll olunmalı məsələlərin təhlili və bu sahənin inkişaf prosesi ilə bağlı elmi cəhətdən əsaslandırılmış məsləhət və tövsiyələr hazırlamaq cari tədqiqatın məqsədini təşkil edir.

Tədqiqatın məqsədi isə dissertasiya işi hazırlanarkən müəyyən edilən vəzifələrə iqtisadiyyatın modern quruluşunun dəyərləndirilməsi və onun inkişafı amillərinin dəqiqləşdirilməsi, qeyri-neft sektorunun inkişafında yarana biləcək problemlərin müəyyənləşdirilməsi və önə çıxarılması, onların həllərinin işlənməsi və dünya iqtisadiyyatına əlverişli keçid edəcək sektorların müəyyənləşdirilməsi və inkişafı üçün təkliflər hazırlamaqdır.

Tədqiqatın obyektı və predmeti: Tədqiqatın əsas obyektı olaraq Azərbaycanın qeyri-neft sahəsi təyin edilmişdir. Tədqiqatın predmeti olaraq isə modern periodda Azərbaycanda qeyri-neft sahəsinin inkişafı üçün dövlətin reallaşdırdığı proseslər və o proseslərin reallaşdırılması ilə bağlı iqtisadi münasibətlər əsas götürülmüşdür.

Tədqiqat metodları: Tədqiqat zamanı deduktiv yanaşma, sistemli yanaşma, proses yanaşması, müqayisəli təhlil və sintez metodlarından istifadə olunmuşdur. Dissertasiya işinin hazırlanması zamanı qeyd etdiyimiz metodlardan əlavə olaraq kompleks və sintez yanaşmalardan da istifadə olunub. Dissertasiya işində araşdırılan müəssisələrdən, xarici və yerli ədəbiyyatlardan, həmçinin elmi saytlardan və iqtisadi məqalələrdən əldə olunan məlumatların təhlil olunması nəzərdə tutulur.

Tədqiqatın informasiya bazası: Tədqiqat məlumat bazası Azərbaycan Respublikasının müvafiq qanunlarından, Prezidentin fərmanlarından, Nazirlər Kabinetinin qərar və sərəncamlarından, iqtisadiyyat klassiklərindən, normativ sənədlərdən və aparıcı iqtisadçıların əsərlərindən ibarətdir.

Tədqiqatın məhdudiyyətləri: Ölkədə yaranan pandemiya rejimi ilə bağlı fəaliyyətini müvəqqəti olaraq dayandıran bir çox müəssisə ilə sorğu keçirmək mümkün olmamışdır. Bu səbəbdən 2020-ci ilə qədər olan ədəbiyyatlardan daha çox istifadə edilmişdir.

Tədqiqatın elmi yeniliyi: Tədqiqatın elmi yeniliyi aşağıdakı kimidir:

- Azərbaycanda iqtisadiyyatın və sənayenin hal-hazırkı sektor quruluşunun inkişafına təsir edən amillər müəyyənləşdirilmişdir.

- Qeyri-neft sahəsinin inkişafının ölkənin iqtisadi inkişafında önəmli amil olması izah edilmişdir.

- Ölkənin qeyri-neft sahəsinə öz tarazlama mexanizmi ilə etdiyi təsirin xüsusiyyətləri qeyd edilmişdir.

- Ölkədə qeyri-neft sahəsinin inkişaf şəkili təhlil edilmiş və cari məsələlərin həlli üçün təkliflər qeyd edilmişdir.

- Qeyri-neft sahəsinin inkişafının əsas istiqamətləri müəyyənləşdirilmişdir.

Nəticələrin praktiki əhəmiyyəti və tətbiq sahələri: Müstəqilliyimizi bərpa etdikdən sonra daxili və xarici investisiyalar hesabına neft sənayesinin inkişafı bu sahənin ölkə iqtisadiyyatında və ümumi daxili məhsulda, eləcə də iqtisadiyyatın digər sahələrinin inkişafındakı payını xeyli artırdı. Lakin ölkə iqtisadiyyatının yalnız xammal hesabına, daha doğrusu neft sektoru hesabına inkişafı dünya iqtisadiyyatına inteqrasiya kontekstində uyğun hesab edilə bilməzdi. Bu vəziyyətdə dövlət iqtisadiyyatın şaxələndirilməsi, neftdən asılılığın aradan qaldırılması, qeyri-neft sektorunun inkişafı, perspektivli sahələrin müəyyənləşdirilməsi, müasir sənaye istehsalı strukturunun yaradılması və keyfiyyətcə yenilənməsi prioritetləri ilə qarşılaşır.

I FƏSİL. QEYRİ-NEFT SEKTORUNUN İNKİŞAFININ NƏZƏRİ ƏSASLARI

1.1. Milli iqtisadiyyatda qeyri-neft sektorunun inkişafının obyektiv zəruriliyi

XX əsrin sonlarından bəri beynəlxalq əlaqələr sistemində sürətlə böyüyən qloballaşma halları hər bir ölkənin milli iqtisadiyyatına əhəmiyyətli dərəcədə təsir göstərmişdir. Bu proseslərin təsiri və sürəti yerli məhsulların rəqabət qabiliyyətindən və milli iqtisadiyyatın quruluşundan asılıdır. Unutmaq olmaz ki, ölkədə rəqabətqabiliyyətli məhsul istehsalı və iqtisadiyyatın müxtəlif sahələrində çalışan məhsul istehsalçılarının xarici və yerli bazarlarda mövqelərinin möhkəmlənməsi də qloballaşmanın mənfi təsirlərini yavaşladan amillərdir.

Bizim dövrümüzdə bütün ölkələrin ayrı-ayrılıqda milli iqtisadi təhlükəsizliyini təmin etmək bir neçə amildən asılıdır. Bu amillərə misal olaraq iqtisadiyyatın sektor quruluşu, daxili bazarın müdafiə vəziyyəti, məhsulların rəqabət qabiliyyəti, idxal və ixracın strukturu və yerli istehsalın stimullaşdırılmasıdır. Milli iqtisadiyyatın sahə quruluşunda bir sektor üstünlük təşkil edərsə, bütövlükdə iqtisadiyyat və dövlət büdcəsi bazar şərtlərindən asılı olacaqdır. Bu baxımdan dünya və daxili bazarlarda bu məhsulların qiymət səviyyəsi ixrac gəlirlərindən dövlət büdcəsi gəlirlərinin formalaşmasında mühüm rol oynayacaqdır. Beləliklə, milli iqtisadiyyatın aparıcı sektoru məhsullarının qiymətləri yalnız dünya bazarının dinamikasından deyil, həm də inteqrasiya olunmuş bir yanaşmada milli iqtisadiyyatın dövrü dalğalanmalarından asılıdır. Dalğalanmalara paralel olaraq dövlət büdcəsinin gəlir hissəsi də artır və azalır, bu da genişmiqyaslı investisiya və infrastruktur layihələrinin davamlı icrasına mane olur və 7 (yeddi) milli iqtisadiyyatda sabitliyi təmin edir.

Yuxarıda deyilənlərə əsaslanaraq demək olar ki, müasir şəraitdə milli iqtisadiyyatın müəyyən sahələrində bir tarazlığın yaradılması iqtisadi təhlükəsizliyin təmin edilməsinə birbaşa təsir göstərir. Dünya təcrübəsindən görürük ki, ölkələrin təbii ehtiyatlardakı zənginliyi milli iqtisadiyyatın inkişafına müsbət təsir göstərir və təbii ehtiyatlarla əlaqəli sahələrin inkişafına səbəb olur. Bu baxımdan təbii ehtiyatlarla

zəngin ölkələrdə neft sektorunun inkişafı başqa sektorlardan xeyli dərəcədə seçilir. Neft və qaz sektorunda milli iqtisadiyyatın böyümə tezliyi kənar sektorlarda iqtisadi inkişaf göstəricisini üstələyir.

Milli iqtisadiyyatda yanacaq sektorunun sürətli inkişafına baxmayaraq, qeyri-neft sektorunda iqtisadi artımı ləngidən bir sıra amillər var və bunları aşağıdakılardır:

- Yerli iqtisadiyyatın neft və yanacaq sahəsinə geniş miqyaslı investisiyalar;
- neft və yanacaq sənayesinin əsas fondlarının fiziki və mənəvi yenilənməsi;
- ETT-nin son nailiyyətlərinin və müasir texnologiyalarının neft-qaz kompleksində tətbiqi;

- Neft və qaz sənayesinin intensiv inkişafının və innovativ sahələrin yaradılmasının təmin edilməsi;

- Digər sənaye sahələrinə nisbətən neft və qaz sektorunda işləyənlərin əmək haqqı və gəlirləri xeyli yüksəkdir;

- Dünya bazarında neft və mazut məhsullarına yüksək tələbat.

Bu amillər neft sənayesinin dinamik inkişafını təmin edir. Xüsusilə, zamanla neft sektorundan əldə olunan geniş miqyaslı və sürətli gəlirlər ümumi dövlət büdcəsi gəlirlərinin artmasına və milli iqtisadiyyatın ümumi daxili məhsulunun artmasına səbəb olur. Lakin bütün bunlar iqtisadiyyatın digər sahələrində artımın ləngiməsinə səbəb olur. Bu sahələrdə kapital çatışmazlığı bu prosesin ortaya çıxmasında ən vacib amillərdən biridir. Təbii ki, neft və yanacaq sektoruna xarici investisiyaların artması bu sahədə qabaqcıl texnologiyaların davamlı istifadəsini vacib edir. Digər sahələrdə kapital tələblərinin yerinə yetirilməməsi intensiv inkişafa mane olmaqla yanaşı, bu sahələri kapital çatışmazlığı riski altına salır. Neft sektorunun milli iqtisadiyyatda bu cür sürətli inkişafı ölkə iqtisadiyyatına geniş miqyaslı investisiyalar üçün şərait yaratsa da, digər sektorlarda da ölkənin iqtisadi təhlükəsizliyinə xüsusi bir zərbə vuran iqtisadi geriləmə halları mövcuddur.

İnkişaf etmiş ölkələrin praktikasını göstərir ki, yerli iqtisadiyyatda neft sektorunun sürətli yüksəlməsi fonunda investisiyalardan səmərəli istifadə və dövlət büdcəsinin

gəlirləri sürətlə artmaqdadır. Ölkənin struktur siyasətinin reallaşdırması bunların hamısı ilə sıx bağlıdır və eyni zamanda iqtisadiyyatın digər sahələrinə yönəldilən hədəfli investisiyalardan da çox asılıdır. Neft sənayesinin milli iqtisadiyyatda sürətli inkişafı son nəticədə ixrac məhsullarında neft məhsullarının payının artmasına səbəb olur. Bu səbəbdən ixrac gəlirlərinin çoxu neft gəlirlərindən gəlir. Bütün bunlar son nəticədə ölkə iqtisadiyyatının dövlət büdcəsi də daxil olmaqla neftdən asılılığına səbəb olur. Neft əmtəələrinin dünya bazarında qiymətindəki dəyişikliklər bütövlükdə ölkə iqtisadiyyatının gedişatını müəyyənləşdirir.

Bu şərtlərdə qeyri-neft sektorunun inkişafı iqtisadi yüksəlişin sürətli və balanslı xarakterinə kömək edir. Qeyri-neft sektorunun yüksəlməsi də ölkə iqtisadiyyatının və ölkə büdcəsinin neftdən bağımlılığının qarşısının alınmasında mühüm əhəmiyyət kəsb edir.

Qeyri-neft sahəsinin inkişafı bölgələrin sosial-iqtisadi yüksəlməsinə və zəifliyin kiçildilməsinə də birbaşa təsir edir. Qeyri-neft sahəsinin inkişafı əmtəənin ixracında əhəmiyyət kəsb etməsinə imkan verməsə də, ixracın beynəlxalq bazar şərtlərindəki dalğalanmalardan asılılığını azaldır.

Unutmaq olmaz ki, ölkəmizin beynəlxalq əlaqələr quruluşuna sürətli uyğunlaşması ilə yanaşı, dinamik iqtisadi inkişafın təşkil edilməsi, ölkədə yoxsul təbəqənin azaldılması, ekonomikanın və ixracatın şaxələndirilməsi birbaşa qeyri-neft sahəsinin dinamik yüksəlməsinə bağlı olacaqdır. Qeyri-neft sahəsinin inkişafı bu sektorlarda istehsal olunan məhsulların rəqabət qabiliyyətinin inkişafına tələb yaradır. Bildiyiniz kimi, respublikamız neft məhsulları dünya bazarına əsasən xammal şəklində göndərir. Qlobal bazara neft satışının artması, xüsusən ölkə müstəqilliyinin ilk illərində ölkəmizin beynəlxalq əlaqələr quruluşunda strateji inteqrasiyasının sürətlənməsi üçün şərait yaratdı.

XIX əsrin sonunda Azərbaycan qlobalda öndə gedən neft istehsalçılarından biri idi, ancaq SSRİ dövründə Azərbaycanın neft ehtiyatlarından istifadə geniş yayılmamışdı. O dövrün iqtisadi və siyasi qərarları ölkənin neft sərvətinə uyğun gəlmir

və əhalinin bir hissəsini yoxsulluq içində saxlayır. Müstəqilliyimizin bərpasından bəri, neft və qaz yataqları Azərbaycana yaxın bir neçə ildə yoxsulluqla mübarizə və iqtisadiyyatını şaxələndirmək və orta gəlirli bir ölkəyə çevrilmək şansı verdi.

Azərbaycanın mövcud problemi neft gəlirlərindən geniş böyüməni təşviq etmək və əhalinin rifahı üçün istifadə etməkdir. Yeni müstəqil Azərbaycan Respublikasında bazar ekonomikasına dönüşlə əlaqədar aparılan islahatlar kifayət qədər mürəkkəb idi. Bu, xüsusilə 1990-cı illərin əvvəllərində, ölkəmizin sosial-iqtisadi və hərbi-siyasi böhran səbəbi ilə dağılma təhlükəsi ilə üzləşdiyində özünü göstərdi. Azərbaycanla Ermənistan arasında baş verən Dağlıq Qarabağ konfliktinin nəticəsində minlərlə insanın köçkün olmasına əlavə olaraq, ərazimizin 20 faizinin işğal edilməsi və mühüm bölgə ticarət və transport münasibətlərinin pozulması, ölkə iqtisadiyyatını zəiflətdi. Lakin ulu öndər Heydər Əliyevin başçılığı ilə hazırlanmış neft taktikası ölkənin neft gəlirlərinin qısa müddətdə çoxalmasına imkan yaratdı.

2015-ci ilədək Azərbaycanda mineral ehtiyatlarının 7 milyard bareli neft və 1,34 trilyon kubmetri qazdır. Beynəlxalq konsorsium hökumətlə hasilatın bölüşdürülməsi müqavilələrinə uyğun olaraq təzə neft və qaz müəssisələrini əldə edir. Ölkəmizin neft ehtiyatları iqtisadi artım mühitini inkişaf etdirmək və qeyri-neft sektorunda yeni iş yerləri açmaq üçün mühüm imkanlar yaratmışdır. Ölkəmiz digər ölkələrlə müqayisədə öz gəlir səviyyəsinə malik yuxarı təhsil səviyyəli və aşağı maliyyəti işçi qüvvəsinə sahibdir. Neft və qaza əlavə olaraq, Azərbaycanın təbii sərvətlərinə mis, mərmər, qurğuşun, sink və dəmir filizi, yonqar və mərmər kimi fərqli inşaat məmulatları da aiddir. Qeyri-neft sektorunda istehsal, kənd təsərrüfatı, turizm, tranzit ticarət, nəqliyyat və rabitə kimi xidmətlərin böyüməyə səbəb olacağı gözlənilir. Bununla birlikdə, neft ehtiyatlarının mövcudluğu, iş mühitinin yaxşılaşdırılması və qeyri-neft sektorunun rəqabət qabiliyyətinin zəifləməsi üçün lazım olan islahatları təxirə sala bilər.

Yeni vakansiyaların yaranması üçün şərait yaradan hallardan biri də aqrar emal sənayesindəki iqtisadi artımdır. Hal-hazırda, Azərbaycan Respublikasında bəzi emal obyektləri kənd təsərrüfatı əmtəələrini yerli və xarici bazarlarda rəqabət qabiliyyəti

yüksək olan meyvə nektarları, quru meyvələr, mürəbbələr və şərab kimi yüksək dəyərli işlənmiş məhsullara qədər emal edirlər. Ölkəmizin bu sahədəki yüksək ixrac potensialına baxmayaraq hələlik həll olunmalı bəzi problemlər var. Bu cür problemlər arasında əlverişli bir iş mühitinin olmaması, zəif istehsal potensialı, etibarsız enerji mənbələri və digər infrastruktur məsələləri və köməkçi sahələrdə mövcud problemlər var. Digər tərəfdən, tranzit dəhlizləri də daxil olmaqla nəqliyyat əlaqələrini yaxşılaşdırmaq vacibdir.

Hazırda ölkənin başlıca texnologiya, nəqliyyat xidmətləri, metal emalı, texniki xidmət, ərzaq və tibb xidmətləri, kimya və neft-kimya sahələri ilə birlikdə neft və qaz sənayesinin təchizatı sektorlarında böyümək potensialı var. Neft və qaz sənayesindəki artım telekommunikasiya və şəbəkə xidmətləri kimi bir çox əlavə dəyər istehsalının inkişafı üçün əlverişli şərait yaradır.

Qeyri-neft sektorunun inkişafına obyektiv ehtiyac milli iqtisadiyyat üçün ilk növbədə dövlət büdcəsi gəlirlərinin tarazlığı, kənd inkişafı və alternativ ixrac sektorunun yaradılması baxımından vacibdir. Bununla birlikdə, qeyri-neft sahəsinin inkişafı milli iqtisadiyyatı bazar şərtlərindəki dəyişikliklərdən qorumaq üçün alternativlərin praktik tətbiqini əks etdirir. Xüsusilə, qeyri-neft sahəsinin inkişafına göstərilən istənilən dəstək, neftin ölkədə əvvəlki önəmini itirəcəyi halda strateji önəmi ilə fərqlənəcəkdir. Bu səbəbdən mövcud vəziyyətdə neft sahəsindən əldə edilən gəlirlərin qeyri-neft sahəsinə yatırılması və qeyri-neft sahəsinin inkişafına sərmayə qoyulması strateji baxımdan vacibdir.

Qeyri-neft sahəsinin inkişafı üçün Azərbaycan Respublikası böyük potensiala malikdir. Bu imkanlar yerli bazarda idxala bağımlılığı önləmək və bəzi məhsullar üçün xarici bazarlarda müqayisəli üstünlüklər əldə etmək üçün istifadə edilə bilər. Azərbaycanda qeyri-neft sahəsinin öncəlikli cəhətlərinə gəldikdə, emal sənayesi, kənd təsərrüfatı, tikinti, turizm, telekommunikasiya sistemləri, rabitə və yüngül sənayenin inkişafı çox mümkündür.

Sovet dövründə Bakı Respublikasının paytaxtında və əksər bölgələrdə böyük yüngül sənaye müəssisələri fəaliyyət göstərirdi. Bəli, bu müəssisələr tərəfindən istehsal olunan məhsullar yerli istehlakçıların zövqləri üçün o qədər də qənaətbəxş deyil, lakin bu sahədə uzun bir tarixi dövrü əhatə edən ənənələr var idi. Bundan əlavə, yüngül sənaye müəssisələrinin mövcudluğu ölkədə pambıqçılıq sənayesinin inkişafı və kənd təsərrüfatının xammal kimi inkişafı üçün əlverişli şərait yaratmışdır. Lakin keçmiş Sovet İttifaqının dağılması nəticəsində mərkəzi iqtisadi əlaqələrin pozulması, transformasiyanın ilk mərhələlərində yüngül sənayenin dayanmasına və fiziki cəhətdən köhnəlmiş və köhnəlmiş avadanlıqların xaricə daşınmasına gətirib çıxardı. Keçid dövrünün ilk mərhələlərində istehsalın stimullaşdırılması və daxili bazarın qorunması üçün lazımi tədbirlərin görülməməsi bu prosesin əsas səbəblərindən biri idi.

Hal-hazırda insanların gündəlik mallara yaranan bazar tələbləri xarici idxal yolları və kiçik emalatxanalar vasitəsilə ödənilir. Bakıdakı və bölgələrdəki yüngül sənaye obyektlərinin hərəkətsizliyi nəticə etibarilə kənd təsərrüfatında ekstra qiymətin peyda olmasına və ya məhdudlaşdırılmasına gətirib çıxarır. Təbii ki, illər ərzində ölkəmizdə pambıq istehsalının azalması məhz bu amillərlə bağlıdır. Bu səbəbdən də əhalinin istehlak mallarına olan tələbatını tam ödəmək üçün yüngül sənaye obyektlərinin çoxalmasına və bu müəssisələrdə yenilikçi istehsal proseslərinin yaranmasına xüsusi nəzər yetirilməlidir. Beləliklə, qeyri-neft sahəsinin inkişafı şəxslərin gündəlik tələbat məhsullarına olan ehtiyacının qarşılınmasında daxili istehsal payının çoxalmasında birbaşa təsir göstərəcək və bu da dövlətin iqtisadi müdafiəsinin qorunmasında mühüm rol oynayacaqdır.

Modern vəziyyətdə Azərbaycan Respublikasının yerli iqtisadiyyatının qeyri-neft sektorundakı inkişaf potensialını artırmaq üçün xüsusilə sosial sektora və maliyyəyə davamlı daxilolmaya infrastruktura və tranzit dəhlizlərinə əhəmiyyətli investisiyalar cəlb etmək lazımdır. Kiçik və orta sahibkarların məhsullarını yüksək rəqabətli bazarlarda nümayiş etdirmələri və kənd təsərrüfatında və digər kənd yerlərində sahibkarlıq fəaliyyətini dəstəkləmələri üçün investisiyalara da ehtiyac var.

Ölkədəki iş yerlərinin təxminən 40% -i kənd təsərrüfatında cəmlənmişdir. Bu çərçivədə kənd təsərrüfatının inkişafı qeyri-neft sektorunun davamlı inkişafı və yoxsulluğun azaldılması üçün əsas vasitələrdən biridir. Mövcud Kənd Təsərrüfatı İnkişafı və Kredit Layihəsinin əsas məqsədi torpaq qeydiyyatını yaxşılaşdırmaq və kənd təsərrüfatı maliyyələşdirmə və marketinq xidmətlərinə çıxış əldə etməkdir. Layihə həm də fermerlərin pul qazanma qabiliyyətini artırır. Bazar münasibətlərinin yaxşılaşdırılması, kənd təsərrüfatı sahəsindəki sahibkarların və müştərilərinin məhsul keyfiyyətinin gücləndirilməsi, kənd təsərrüfatına maddi kapital xidmətlərinin yaxşılaşdırılması və həmin sahədəki bilik və biliklərin müasirləşdirilməsi ilə kənd təsərrüfatı ticarəti və ticari fəaliyyət təşviq olunur.

Mövcud Kənd Təsərrüfatı İnvestisiyaları layihəsinin tələblərinə uyğun olaraq müəyyən edilmiş mikro layihələrin maliyyələşdirilməsi ilə bölgələrdə əsas ev infrastrukturuna çıxışın artırılması istiqamətində işlər davam etdirilir. Buraya iqtisadi icmaların və sosial müəssisələrin kənd icmaları tərəfindən müəyyənləşdirilən tələb olunan tələblərə uyğun olaraq bərpası və ya inşası daxildir.

Bütün bunları yekunlaşdıraraq belə demək olar ki, qeyri-neft sahəsinin inkişafı yerli iqtisadiyyatın və ölkə büdcəsi gəlirlərinin bazar şərtlərindən asılılığını aradan qaldırmaq üçün əlverişli şərait təşkil olunacaq və modern vəziyyətdə dünyəvi maliyyə krizisinin miqyasını məhdudlaşdıracaqdır. Qeyri-neft sektorunun inkişafı idxal əvəzetmə məhsullarının istehsalının artırılması və ixracın həvəsləndirilməsi üçün əlverişli şərait yaradacaq, eyni zamanda ölkəmizin dünya iqtisadiyyatına daha dərin inteqrasiyasını təmin edəcəkdir.

1.2. Qeyri-neft sektorunun əsas sahələri və onların inkişaf xüsusiyyətləri

Dünya bazarında neft qiymətlərinin sürətlə enməsi və 2014-cü ilin sonunda dərinləşən maliyyə böhranı ilə, iqtisadiyyatın şaxələndirilməsi və qeyri-neft sektorunun inkişafı Azərbaycanın davamlı inkişafının təmin edilməsində əsas rol oynayacaqdır. Son beş ildə iqtisadi artımın əsas səbəbi ÜDM-də payı yüzdə 65-ə çatan qeyri-neft

sektorunun inkişafıdır. Rəsmi statistikaya və makroiqtisadi göstəricilərə görə, ölkənin qeyri-neft sektoru son 13 ildə 2,7 dəfədən çox artmışdır. Şübhəsiz ki, neft gəlirləri sayəsində qeyri-neft sahəsinin yüksəlişi üçün iqtisadiyyatın genişləndirilməsi istiqamətində gerçəkləşdirilən layihələr önəmli bir yerə sahibdir. İqtisadiyyatı şaxələndirmək və qeyri-neft sektorunun inkişafı üçün əlverişli şərait yaratmaq üçün kiçik və orta sahibkarlığın inkişafına, bu sektorda çalışanlara güzəştli kreditlərin verilməsinə, kənd təsərrüfatının subsidiyalaşdırılmasına və yenidən qurulmasına böyük pullar sərf edilmişdir. İqtisadiyyatın qeyri-neft sahəsində reallaşdırılan bütün bu tədbirlər böyük bir canlanmaya gəlib çıxdı. Hazırda kimya sənayesinin əmtələri, elektrik avadanlıqları, inşaat ləvazimatları, hazır tekstil məmulatları və s. ölkəmizdə istehsal olunan qeyri-neft məhsulları, bunlar da daxil olmaqla müxtəlif ölkələrə ixrac olunur. Aydınır ki, dönüm iqtisadiyyatından üzü ağ çıxan Azərbaycanın önündə dayanan önəmli işlərdən biri də təbii ehtiyatlardan məqsədyönlü istifadə və neftdən asılılığın minimuma endirilməsi yolu ilə iqtisadiyyatın şaxələndirilməsini təmin etməkdir. Bu uğur ölkəmizdə kənd təsərrüfatı, turizm, nəqliyyat, informasiya-kommunikasiya texnologiyaları və inşaat sahələrində sabit artımla müşayiət olunur. Nəticə etibarilə son 10 ildə Azərbaycanda əsasən qeyri-neft sektorunda bir milyondan çox iş yeri açılmışdır.

Qeyri-neft sahəsinin sürətli yüksəlişini əlverişli hadisə kimi qiymətləndirən Prezident İlham Əliyev Nazirlər Kabinetinin iclasında 2015-ci ildəki sosial-iqtisadi inkişafın nəticələri və qarşılaşdığımız çətinliklər barədə dedi: “Qazandığımız nailiyyətlər həqiqətən tarixi. Neft qiymətlərindəki enməyə baxmayaraq son bir neçə ayda iqtisadiyyatımız inkişaf edir. Bölgədəki iqtisadi vəziyyət hələ yaxşılığa doğru dəyişməsə də, iqtisadiyyatımız inkişaf edir. İndi təqdim edəcəyim göstəricilər bunun həqiqətən tarixi bir nailiyyət olduğunu sübut edəcəkdir. Nəticədə, son yarım ildə Azərbaycan iqtisadiyyatı yüzdə 5,6 böyüdü. Bu nəticə dövlətimizin sürətli inkişafına şahiddir. Qeyri-neft sahəsinin inkişaf sürəti daha yüksəkdir və burada yüzdə 9,3 inkişaf görünür.

Dövlət Statistika Komitəsinin informasiyasına əsasən, 2015-ci ilin ilk yarımilində Azərbaycan 26,271,3 milyard manat ümumi daxili məhsul istehsal edib ki, bunun da 17,565,4 milyard manatı qeyri-neft sektorunun payına düşüb. Son illərdə neft gəlirləri hesabına iqtisadiyyatın şaxələndirilməsi, əvvəllər də qeyd etdiyimiz kimi, Azərbaycanda qeyri-neft sahəsinin hər bir sahəsinin inkişafını sürətləndirdi. Nəticədə, həmin ilin ilk 6 ayında qeyri-neft sektorunda hər növ məhsul istehsalında ciddi artım olmuşdur.

Prezident İlham Əliyevin 2014-cü ili "Sənaye ili" elan etməsi və bu istiqamətdə təsdiqlənmiş fəaliyyət planının həyata keçirilməsi qeyri-neft sektorunun inkişafını sürətləndirmişdir. Azərbaycan 2016-cı ilin birinci yarısında 13,27,2 milyard manat dəyərində sənaye məhsulu istehsal edib ki, bu da keçən ilin eyni dövründəkindən 3,6 faiz çoxdur. Ölkə iqtisadiyyatının şaxələndirilməsi istiqamətində həyata keçirilən ardıcıl layihələr qeyri-neft sahəsinin də dinamik inkişafına kömək etdi. 2016-cı ilin birinci yarımilində dövlət ərazisində 3,67 milyard manat dəyərində neft məhsulları istehsal olunduğunu söyləmək kifayətdir. Bu, 2015-ci ilin eyni dövrünə nisbətən yüzə 13,8 çoxdur. Bütün bu hadisələr əslində son zamanlarda dövlətimizdə yaşanan sənayeləşmə prosedurlarının, müasir sənaye ərazilərinin inşa edilməsi istiqamətində göstərilən səylərin və məqsədyönlü tədbirlərin nəticəsidir.

2015-ci ildə ölkənin qeyri-neft sektorunda əlavə dəyər 35,4 milyard manat təşkil edib və sosial və digər xidmətlər, inşaat və transport, ümumi ticarət 60,8% azalıb. 2015-ci ilin yanvar-dekabr ərzində iqtisadiyyatın qeyri-neft sahəsinə əlavə qiymət öncəki ilin eyni müddətinə müqayisədə 8.0% artmışdır. Qeyri-neft sektoru əlavə dəyərinin ÜDM-də payı ötən ilin eyni müddətinə nisbətən 4,0 % artaraq 62,0% -ə çatmışdır. 2015-ci ilin yanvar-dekabr dövründə ölkə iqtisadiyyatındakı əlavə dəyər artımı birbaşa qeyri-neft sektoru ilə əlaqəli idi. ÜDM artımına ən böyük töhfə qeyri-neft sektoru olan inşaatdır.

Qeyri-neft sahəsinin əksər hissələrində əlavə dəyər hasilinin inkişaf ritmi keçən ilin eyni müddətinə müqayisədə daha böyükdür. Qeyri-neft sahəsinin inkişafına

gəldikdə, ÜDM yüksəlişinə ən yaxşı töhfə inşaat, sosial və digər xidmətlər tərəfindən verilmişdir.

2015-ci ildə qeyri-neft sektorunun ümumi istehsalının artım tempi 2014-cü ilin eyni dövrünə nisbətən yüzdə 2,3 artdı. Bir çox aparıcı sahələrin (tikinti materialları, kimya sənayesi, metallurgiya, qida sənayesi, montaj və təmir) maşın və avadanlıqlar, hazır metal məhsulları istehsalı, elektrik avadanlıqları və s.) Artım tempi ölkənin qeyri-neft sənayesinin inkişafına kömək etdi.

2016-cı ilin birinci yarısında ölkənin qeyri-neft sənayesi 27,5 milyard manat əlavə dəyər yaratdı ki, bunun da 55% -dən çoxu ticarət, inşaat, avtomobil təmiri, sosial və digər xidmətlərdir.

Cədvəl 1: 2013-2019-cu illər üçün Azərbaycan Respublikasının əsas makroiqtisadi proqnoz göstəriciləri

Göstəricilər	Ölçü vahidi	Hesabat		Proqnoz				
		2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019
REAL SEKTOR								
ÜDM bazar qiymətləri ilə	Mln. AZN	58223.8	58983.4	57213.2	57635.6	60210.4	63088.9	67617.1
Real artım tempi	%	5.6	2.9	3.5	1.7	2.8	3.7	5.1
Neft sektoru, ÜDM, bazar qiymətləri ilə	Mln. AZN	24943.5	23017.1	17845.7	16814.6	15977.5	16122.3	17315.5
Real artım tempi	%	1.1	-2.7	-0.5	-0.8	-2.5	0.4	4.8
Payı (ÜDM-də)	%	43.1	39.5	31.3	28.4	26.4	25.7	25.9
Qeyri-neft-sektoru, ÜDM, bazar qiymətləri ilə	Mln. AZN	33224.3	35971.4	39325.6	41439.5	44256.7	47051.6	50212.5
Real artım tempi	%	11.2	7.2	5.6	3.4	4.7	4.9	5.1
Payı (ÜDM-də)	%	57.2	61.1	68.7	71.6	73.6	74.3	74.1

Mənbə: Azərbaycan Respublikasının Statistika Komitəsi
(https://www.stat.gov.az/source/system_nat_accounts/)

2015-ci ildə qeyri-neft sektoru 7185,6 milyon manatlıq məhsul istehsal etmiş və bu qiymət əvvəlki ilin eyni dövrü ilə müqayisədə 7,0% artmışdır. Bu dövrdə ölkədəki bütün sənaye istehsalında qeyri-neft məhsullarının payı əvvəlki ilin eyni dövrü ilə

müqayisədə 2,6% artaraq 23,1% -ə çatmış, qeyri-neft sektorunun artımına 1,5% müsbət təsir göstərmişdir. Hesabat dövründə təmizlənməmiş alt sektorlarda sənayenin böyüməsinə ən böyük töhfə inşaat materialları istehsalı və maşın və avadanlıqların yığılması və təmiri ilə edildi. Yanvar-dekabr aylarında qeyri-neft sektorunun artımına qeyri-neft mədən sektorunun kömək etdiyi təxmin edilir.

Qeyri-neft məhsulları istehsalında istehsalın payı 69,7% , mədən sektorunun payı 1,8% , elektrik, qaz və buxar istehsalı, paylanması və təchizatı payı 26,2%, su təchizatı isə 26,2% -dir. Tullantıların təmizlənməsi 2.9% təşkil edilmişdir.

Göstəricilər baxımından 2016-cı ildə 2013-cü ilə nisbətən qeyri-neft sənayesi istehsal payını 0,8% artmışdır.

Şəkil 1: 2016-cı ildə qeyri-neft sektorunun ümumi istehsal strukturu

Mənbə: Azərbaycan Respublikası Dövlət Statistika Komitəsi
https://www.stat.gov.az/source/system_nat_accounts/

2015-ci ildə tikinti materialları istehsalı (23,1%), qida istehsalı (1,7%), kimya sənayesi (33,4%), metallurgiya (11,3%), maşın və avadanlıqların istehsalı (7,9%), montaj və təmir (40,4%), hazır metal məhsullarının istehsalı (5,8%), elektrik avadanlıqları istehsalı (12,7%), mebel (7,4%), geyim (60%), karvanlar (59.2%) və digər nəqliyyat vasitələri (4.3 dəfə) artmışdır.

2015-ci ildə qeyri-neft sektoruna iqtisadiyyatın əsas kapitalına qoyulmuş investisiyaların ümumi həcmi 65,7% və ya 12,1 milyard manat təşkil etmişdir.

Qeyri-neft sektoruna qoyulmuş investisiyaların 11,3% -i və ya 1319,8 milyard manatı və əsas kapitalla qoyulmuş investisiyaların 7,4% -i qeyri-neft sektorunun inkişafına yönəldilmişdir.

2016-cı ilin yanvar-oktyabr ayları üçün ölkə iqtisadiyyatında qeyri-neft sektorunda əlavə dəyər əvvəlki ilin eyni dövrü ilə müqayisədə % 7,1 artmışdır. Ümumi daxili məhsulda yaradılan əlavə dəyər əvvəlki ilə görə yüzdə 11,1 artaraq yüzdə 69,2'yə çatdı. Qeyri-neft ticarəti və avtomobil təmiri alt sektoru (yüzdə 1,3) ÜDM artımına ən müsbət töhfə verdi.

Şəkil 2: 2016-cı ilin birinci yarısında sahələr üzrə qeyri-neft sahəsində yaradılan əlavə dəyər hissəsi

Mənbə: Azərbaycan Respublikası Dövlət Statistika Komitəsi
(https://www.stat.gov.az/source/system_nat_accounts/)

Unutmaq olmaz ki, qeyri-neft sektorunun bir çox sahələrində əlavə dəyər artımı nisbəti keçən ilin eyni dövrü ilə müqayisədə daha yüksəkdir.

Cədvəl 2: Qeyri-neft sektorunda əlavə dəyər artım tempi

Qeyri-neft sektoru	Yanvar-Sentyabr 2020	Qeyri-neft ÜDM-in artımına alt sahələrin töhfəsi
Kənd, meşə və balıqçılıq təs-ları	106.8 %	0.6 %
Qeyri-neft emal sənayesi	110.5 %	0.8%
Tikinti	106.1 %	1.2 %
Ticarət; nəqliyyat vasitələrinin təmiri	111.5 %	1.5 %
Nəqliyyat və anbar təsərrüfatı	100.5 %	0.1 %
Turistlərə xidmət və ictimai iaşə	115.2 %	0.5 %
İnformasiya və rabitə	108.9 %	0.3 %
Sosial və digər xidmətlər	103.5 %	0.9 %

Mənbə: Azərbaycan Respublikası Dövlət Statistika Komitəsi
(https://www.stat.gov.az/source/system_nat_accounts/)

Səkil 3: Qeyri-neft sektorunda əlavə dəyər quruluşu

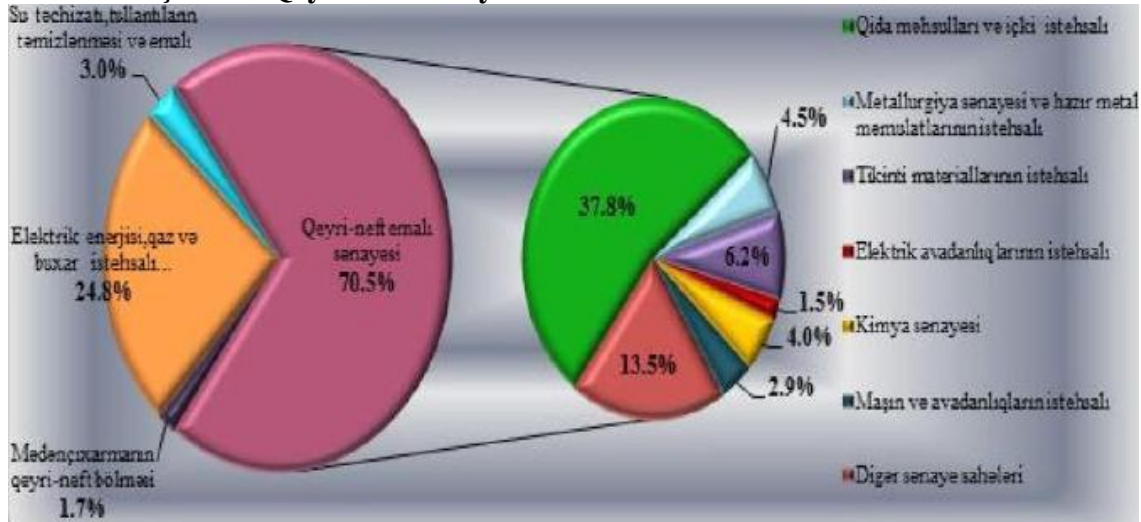

Mənbə: Azərbaycan Respublikası Dövlət Statistika Komitəsi
(https://www.stat.gov.az/source/system_nat_accounts/)

2015-ci ilin ilk 9 ayı müddətində qeyri-neft sektorunda istehsal 5,69 milyard manat tutub ki, bu da keçən ilin eyni vaxtı ilə nisbətdə 9.8 faiz böyükdür. Son aylarda ölkədə istehsalın ümumi həcmində qeyri-neft sənayesinin payı öncəki ilin eyni müddəti ilə nisbətdə 8,4% artaraq 29,2%, bütövlükdə qeyri-neft sənayesinin böyüməsi sektora görə 2.3% artmışdır. Alt sektorun nəzərdən keçirdiyi dövr üçün qeyri-neft sektorunda ən yüksək böyümə olan bölgələr; kimya sektoru (% 0,9), maşın və texnikaların quraşdırılması və bərpası (1,2%), ərzaq hasilı (0,4%), inşaat materialları istehsalı

(0,3%), elektrik avadanlığı hasilı (0,3%), hazır dəmir məhsullarının istehsalıdır (% 0.4).

Şəkil 4: Qeyri-neft sənayesinin ümumi məhsulunun strukturu

Mənbə: Azərbaycan Respublikası Dövlət Statistika Komitəsi
(https://www.stat.gov.az/source/system_nat_accounts/)

Rəqəmlərdən göründüyü kimi son vaxtlar qeyri-neft sahəsinin yüksəlişi naminə güclü bir potensial yaradıldı. Prezident İlham Əliyevin 2014-cü ilin axırlarında təsdiq etdiyi 2015-2020 Azərbaycan Respublikası Sənayesinin İnkişafına dair Dövlət Proqramı, əlbəttə ki, yaxın zamanda qeyri-neft sahəsinin yüksəlişinə dəstək verəcəkdir.

Hazırda ölkəmizdə qeyri-neft sektorunun inkişafı üçün əsas prioritet sahələr emal sahəsi, kənd təsərrüfatı, turizm, informasiya və kommunikasiya texnologiyalarıdır. Dünyadakı internasional maliyyə qurumları Azərbaycanda kənd təsərrüfatı və turizmin vacibliyini vurğulayırlar. Hazırda ölkənin məşğul əhalisinin təxminən yüzdə 43-ü kənd təsərrüfatında çalışır. Nəticədə, bu sahədə dövlət proqramlarının sayı artır və bir sıra layihələrin və müasir avadanlıqların üzvlüyü dinamikləşir. Prezident İlham Əliyev üçüncü ərazi inkişaf proqramının yerinə yetirilməsinin birinci ilinin yekunlarından sonra keçirilən konfransda dedi: “Kənd təsərrüfatı dövlətimizdə öncəlikli bölmələrdən biridir. Bu sosial və iqtisadi sahədir, qeyri-neft sahəsinin yüksəlişi üçün böyük təkandır.”

Bildiyiniz kimi, qeyri-neft sektorunun inkişafı dövlətimizin iqtisadi siyasətində getdikcə daha vacib məsələyə çevrilir. Bu sektorun ÜDM-dəki payındakı artım 2016-cı ilin axıncı dövründə də dövlətimizin sosial-iqtisadi yüksəlişində davam etmişdir. İqtisadçı ekspertlərin fikrincə, bu il ÜDM artımı qeyri-neft sahəsi ilə əlaqəlidir və neft sektorundakı payın azalması ilə müşayiət olunacaq. Bu il qeyri-neft sektorunun böyümə sürətinin yüzdə 12-ni keçəcəyi gözlənilir. Bu inkişaf prosesinin yaxın illərdə də davam etdiriləcəyi müəyyən edildi. Beləliklə, qeyri-neft sektorunun ÜDM-dəki payı 2013-cü ilin sonundakı 52.4% -dən 2018-ci ildə 72.3% -ə yüksələcəkdir. Bu dövrdə dövlət büdcəsinin gəlirlərinin formalaşmasında neft sektorunun payı əhəmiyyətli dərəcədə azalacaq, bunu ölkə iqtisadiyyatının şaxələndirilməsi səbəbindən iqtisadiyyatımızın neftdən asılılığının ildən-ilə azalması sübut edir.

1.3.Qeyri-neft sektorunun inkişafının dövlət tənzimlənməsinin əhəmiyyəti

İyirminci yüzilliyin axırlarından bəri dövlətimizin beynəlxalq əlaqələr quruluşuna inteqrasiyası üçün layihələr dinamik şəkildə yayılır. Beləliklə, ölkəmiz 122-dən artıq ölkə ilə beynəlxalq əlaqələr qurdu. Bu münasibətlərin sürətli inkişafı nəticəsində gəlirlər xarici iqtisadi fəaliyyətdən əldə olunur ki, bu da tədiyə balansının pozitiv olmasında əsas yerə sahibdir. Azərbaycan Respublikası qlobal bazara neft və neft məhsulları, neft mühəndisliyi məhsulları və kənd təsərrüfatı məhsulları ixrac edir. Bundan əlavə, dünya bazarına alüminium və mis ixracında ölkəmizin mövqeyi güclənir. Ölkəmizin beynəlxalq münasibətlər sisteminə inteqrasiyasını təmin etmək, ölkəmizə intensiv texnologiyaların tətbiq edilməsində də mühüm rol oynayır. Neft və neft mühəndisliyində intensiv texnologiyaların tətbiqi nəticəsində respublikamız dünya bazarında mövqələrini möhkəmləndirdi. Ulu öndər Heydər Əliyevin gerçəkləşdirdiyi enerji siyasəti sayəsində respublikamız enerji mühafizəsini təmin etməklə yanaşı, beynəlxalq iqtisadi əlaqələr quruluşunda enerji mühafizəsinin təmin olunmasına da mühüm töhfə verir.

İyirminci əsrin əvvəllərindən bəri beynəlxalq iqtisadi münasibətlər sistemini tamamilə əhatə edən qloballaşma prosedurları dünyəvi iqtisadi krizislərin meydana çıxması ilə müşayiət olunur. Nəticə etibarilə, qlobal iqtisadi krizislərin var olması bütün dövlətlərin yerli iqtisadiyyatına önəmli səviyyədə təsir göstərir. Buna görə də, dünyəvi iqtisadi böhranın dağıdıcı təzahürlərinə qarşı intensiv mübarizə aparmaq üçün qeyri-neft sahəsinin yüksəlişinə önəm yetirmək qaçınılmaz zərurətə çevrilmişdir.

Araşdırmalar göstərir ki, inkişaf etmiş ölkələrin təcrübəsi ilə yanaşı qeyri-neft sektorunun inkişafı üçün dövlət tənzimləməsinə də ehtiyac var. Hökumətin qeyri-neft sahəsinin inkişafını tənzimləyən layihələri gerçəkləşdirməsi yerli iqtisadiyyatda kənar ixrac sahəsinin formalaşmasına önəmli reaksiya verir və həmin situasiya dünya iqtisadiyyatındakı dərin böhran şəraitində xüsusilə vacibdir. Hökumət tərəfindən qeyri-neft sektorunu tənzimləyən tədbirlərin həyata keçirilməsi, yoxsulluğun azaldılması və ölkənin neftdən asılılığının azaldılması üçün mühüm fəaliyyət planında əksini tapmışdır. Bu fəaliyyət strategiyası iqtisadiyyatın davamlılığı üçün sərfəli mühit yaradır.

Qeyri-neft sahəsinin hökumət tərəfindən tənzimlənməsi bu sektorun iqtisadi davamlılığının gücləndirilməsi üçün əlverişli bir zəmin yaradır. Tədqiqatlar göstərir ki, müasir şəraitdə hökumət tərəfindən qeyri-neft sahəsinin inkişafını tənzimləyən tədbirlər bu məhsulların rəqabət qabiliyyətinin artırılmasında önəmli yerə sahibdir. Qeyri-neft sahəsində hasil olunan məhsulların yerli və kənar bazarlarda gücləndirilməsi intensiv texnologiyalardan istifadə edilməsini tələb edir. Araşdırmalar özəl sektorun ümumiyyətlə neft sektorunda daha aktiv olduğunu göstərir. Bu, ilk növbədə əmlak və əmlakın özəlləşdirilməsi ilə əlaqələndirilir və bazar münasibətlərinə keçidin vacib xüsusiyyəti kimi xarakterizə olunur. Təhlil göstərir ki, bəzi vəziyyətlərdə qeyri-neft sahəsi bütünlüklə yerli olmayan investorlar üçün cəlbedici deyil. Daha doğrusu, respublikamızda istehsal olunan neft məhsulları və ümumiyyətlə neft dünya bazarında kifayət qədər səmərəli və sürətlə satılır. Buna görə də həmin investorların neft sahəsinə yatırım etməkdə daha maraqlı olduqları zəruridir.

Qeyri-neft sahəsinin yüksəlişi ilə əlaqəli tədbirlərin həyata keçirilməsi bəzi hallarda olduqca risklidir və bu sahədəki infrastrukturun aşağı olması səbəbindən kənar investorların bu sektora həvəsi çox aşağıdır. Əlbəttə bunların hamısı nəticə etibarilə iqtisadiyyatın qeyri-neft sahəsinin neft sahəsi ilə nisbətdə daha aşağı investisiya cəlbediciliyinə gətirib çıxarır və nəticədə bu sahədə iqtisadi artım nisbətən zəif olur. Bu prosesin müəyyən səbəbləri var. Buna görə, neft sektoru bütövlükdə beynəlxalq münasibətlər sistemində mühüm rol oynadığı və çox cəlbedici olduğu üçün bu sahəyə investisiya miqdarı daha yüksəkdir. 1994-dən sonra "Əsrin müqaviləsi" neft müqavilələri sayəsində dövlət iqtisadiyyatının neft sahəsinə geniş miqyaslı investisiyalar qoyulmuşdur.

Əslində, qlobal praktika əsasən, neft sahəsinə olan yatırımların həm insan kapitalına, həm də sənaye kapitalına dönüşməsi sayəsində yüksək dərəcədə effektiv gəlir əldə etmək mümkündür. Bu kontekstdə qeyri-neft sahəsinin yüksəlişi uğrunda layihələrin reallaşdırılması modern vəziyyətdə dövlət iqtisadiyyatının sabitliyinin artırılmasına və şaxələndirmə prosesinin gücləndirilməsinə təsir edir.

Qeyri-neft sahəsinin inkişafı üzrə tədbirlərin həyata keçirilməsi dövlət büdcəsi gəlirlərinin dövlət strukturunda müsbət nəticələr verə bilər. Beləliklə, bu məhsulların dünya bazarına çıxması nəticəsində qeyri-neft sektorunun inkişafı və ixrac gəlirlərini artırması mümkündür. Bütün bunlar ixrac gəlirləri strukturunda qeyri-neft sektorundan əldə olunan gəlir səviyyəsində artımla nəticələnə bilər.

İnkişaf etmiş ölkələrin təcrübələri göstərir ki, qeyri-neft sektorunun inkişafında bir çox problemlə vəziyyət var. Bu problemlə vəziyyətlərin mövcudluğu bu ərazilərdə kapital aclığının olması ilə xarakterizə olunur. Bundan əlavə, bu sahələrdə müasir infrastrukturun olmaması son nəticədə bu məhsulların dünya bazarına çıxmasında və bu məhsulların rəqabət qabiliyyətinin aşağı olmasına gətirib çıxarır. Bütün bunları nəzərə alsaq, müasir şəraitdə qeyri-neft sektorunun inkişafı üçün dövlət tənzimləməsinə ehtiyac var.

Qeyri-neft sahəsinin yüksəlişi üçün dövlət tənzimlənməsinin zəruriliyini təyin edən amillər, son təhlildə, ölkənin iqtisadi təhlükəsizliyinə birbaşa töhfələri ilə bağlıdır. Bu səbəbdən hökumətin qeyri-neft sahəsinin inkişafını tənzimləyən tədbirlərin həyata keçirməsi strateji əhəmiyyətdən çox, makroiqtisadi ehtiyacdan qaynaqlanır.

Dövlət tərəfindən qeyri-neft sektorunun inkişafını tənzimləməyə yönəlmiş tədbirlərin həyata keçirilməsi iqtisadi təhlükəsizliyin makroiqtisadi, daha strateji baxımdan təmin edilməsi zərurəti ilə sıx bağlıdır. İqtisadi təhlükəsizliyin təmin edilməsinə iqtisadi sabitliyin möhkəmləndirilməsi və iqtisadiyyatda xarici rəqabətin mənfi təzahürlərinin təsirli şəkildə təsirsizləşdirilməsi daxildir. Qeyri-neft sektorunda xarici rəqabətin mənfi təzahürlərini təsirli şəkildə zərərsizləşdirmək xüsusilə vacibdir. Çünki, ölkə iqtisadiyyatının liberallaşdırılması fonunda daxili bazar kifayət qədər rəqabətli və yüksək keyfiyyətə malikdir, həm də nisbətən ucuz qiymətli qeyri-neft məhsulları istehlakçılara təqdim olunur. İstehlakçılar alıcılıq qabiliyyəti aşağı olduğundan daha ucuz məhsullara üstünlük verirlər. Bu şərtlər daxilində idxal edilən qeyri-neft məhsullarının ölkədə tətbiqi üçün geniş imkanlara sahibdir.

Qeyri-neft əmtəələrinin idxalına görə dövlətin iqtisadi mühafizəsi nisbətən çox əziyyət çəkir. Bu prosesə töhfə verən ən vacib amillərdən biri istehlakçıların aşağı alıcılıq qabiliyyəti və aşağı təhsil səviyyələridir. Bu prosesin ən vacib xüsusiyyətlərindən biri qeyri-neft sahəsinin müasirləşdirilməməsidir. Əsasən, modern vəziyyətdə yerli iqtisadiyyatın modernləşdirilməsinə yönəlmiş tədbirlər önəmli və taktiki obrazı ilə fərqlənir.

Qeyri-neft sahəsinin inkişafı üçün dövlət tənzimlənməsini xarakterizə edən vacib amillərdən biri ərazi amilləri ilə bağlıdır. Unudulmamalıdır ki, Respublikamızın rayonları qeyri-neft əmtəələri istehsalı üzrə ixtisaslaşmışdır. Buna görə də mərkəzi iqtisadi münasibətlər sistemində və ya daha doğrusu Sovet İttifaqına qoşulma dövründə respublikamızın bölgələri əsasən kənd təsərrüfatının və emal sənayesinin inkişafı üzrə ixtisaslaşmışdı. Lakin Sovet İttifaqının dağılması ilə yanaşı mərkəzi iqtisadi münasibətlər sisteminin çökməsi nəticəsində kənd təsərrüfatı və emal sənayesində

kəskin bir durğunluq yaşandı. Düzdür, respublikamızın kənd təsərrüfatında kənd təsərrüfatı siyasətinin uğurla həyata keçirilməsi və ümummilli lider Heydər Əliyevin 1995-ci ildən bəri apardığı kənd təsərrüfatı islahatlarının gedişi nəticəsində çoxşaxəli iqtisadiyyat formalaşmışdır, mühüm tədbirlər görülmüşdür. kənd təsərrüfatında sahibkarlığın inkişafı. Ancaq bütün bunlara baxmayaraq, qeyri-neft sektorunda, o cümlədən kənd təsərrüfatı və qeyri-neft sektorunun vacib bir hissəsi olan emal sənayesində həll edilməsi lazım olan bir çox problem var. Bu problemlərin yaranmasına səbəb olan ən vacib amillərdən biri qeyri-neft sektorundakı mövcud aşağı səviyyədə infrastrukturudur. Beləliklə, Sovet dövründə mövcud olan infrastruktur sistemi 1990-cı illərin əvvəllərindən etibarən artan baxımsızlıq və səhv idarəetmə nəticəsində xaricə köçürülmüşdür. Əslində ulu öndərin 1970-ci illərdə Azərbaycanda prezidentliyi dövründə yaradılan istehsal sənayesi və infrastruktur sistemi və tədarük agentlikləri 1990-cı illərin ortalarında səhlənkarlıq nəticəsində demək olar ki, tamamilə məhv edildi.

Müasir şəraitdə qeyri-neft sektorunun inkişafı, aşağı investisiya səviyyəsi və bu sahədəki məhsullar üçün beynəlxalq rəqabətin olmaması bu sahələrdə aşağı iqtisadi inkişafa və bu sahədə çalışan əhəlinin az gəlir əldə etməsinə səbəb olur. . Nəticədə, ölkəmizin mərkəzinin və bölgələrinin iqtisadi inkişafında kəskin fərqlər var. Cümhuriyyətimizin ixtisaslaşması baxımından unutmamalıyıq ki, neft hasilatı əsasən ölkənin mərkəzində, o cümlədən ölkənin sahillərində həyata keçirildiyi üçün qeyri-neft sektorunun inkişafı əsasən bölgələrdədir. Xəzər dənizi. Bu baxımdan bölgələrin sosial-iqtisadi inkişaf səviyyəsi və məşğulluq imkanları ölkənin mərkəzi ilə müqayisədə çox aşağıdır. Əlbətdə ki, qeyri-neft sektorunun inkişafının aşağı ticarət cəlbediciliyi bölgələrdə sosial problemlərin həlli üçün kifayət qədər maliyyələşməyə səbəb olur. Ümumiyyətlə, bölgələrdə insanların sosial məsələlərinin həllinə əsasən hökumətin sosial strategiyası ilə nail olunur. Buna əsasən, qeyri-neft sahəsinin yüksəlişinin dinamikləşməsi rayonların sosial-iqtisadi yüksəlişində qeyri-neft sektorundakı müəssisələrin payının artmasına səbəb ola bilər.

Hökumət tərəfindən qeyri-neft sahəsinin inkişafını tənzimləyən tədbirlərin obyektiv zəruriliyi bölgələrin sosial-iqtisadi inkişafı üçün də vacibdir. Beləliklə, bölgələrin inkişafının təmin edilməsi ölkəmizdə qeyri-neft sektorunun inkişafını qaçınılmaz məcburiyyətə çevirir. Buna əsasən ölkəmizdə dövlət ekonomik və sənaye strategiyasının həyata keçirilməsi bölgələrdə qeyri-neft sahəsinin yüksəlməsi üçün edilən layihələrin reallaşdırılmasına səbəb olmalıdır.

Qeyri-neft sahəsinin yüksəlişinə yönələn layihələrin reallaşdırılması dövlət makroiqtisadi tənzimləmə strukturlarının və regional hökumətlərin sahibkarlığı dəstəkləmək üçün səylərini əks etdirir. Bu birgə səylər nəticəsində məhsuldar potensialdan səmərəli istifadə etmək mümkündür. Bu, ilk növbədə, işgüzar təşkilatların səyləri ilə edilə bilər. Sahibkarlar bazarda aktyor kimi qəbul edilir və bu aktyorların rəqabət şəraitində fəaliyyət göstərməsi mənfəəti artırmaq və istehsal xərclərini azaltmaq üçün obyektiv zərurət yaradır. Bu, hasil bacarığının fərqli elementlərinin səmərəli istifadəsini ehtiva edir. Bununla birlikdə, hökumət tərəfindən gerçəkləşdirilən tənzimləmə fəaliyyətləri vergi və kredit prosedurlarının stabilləşməsi ilə xarakterizə olunur.

Müasir şəraitdə, ölkəmizdə qeyri-neft sahəsinin yüksəlişinin hökumət tərəfindən stabilləşməsinə yönəlmiş tədbirlərin həyata keçirilməsi, elmi-texniki tərəqqinin ən son nailiyyətlərindən istehsalda istifadə edilməsi və yeni müəssisələrin yaranması ilə əlaqələndirilməlidir. Qeyri-neft sahəsində yeni müəssisələrin yaranması bu məhsulların daxili bazarda sürətli satışı üçün deyil, həm də bu məhsulların xarici bazarlarda çevik satışı üçün əlverişli şərait təşkil edə bilər.

Qeyri-neft sahəsinin yüksəlişinə hökumət dəstəyi vergi güzəştlərinin tətbiqi ilə sıx bağlıdır. Vergi güzəştlərinin bu və ya başqa formada intensiv tətbiqi ölkə maliyyəsinə vergi ödənişlərinin zamanla kiçilməsinə gətirib çıxarsa da, qeyri-neft sahəsinin yüksəlişi bu məhsullara olan tələbatın yerli hesabına ödənilməsi üçün əlverişli şərait yarada bilər. Bu, dövlətin iqtisadi mühafizəsinin təşkilində mühüm rol oynayır.

Qeyri-neft sahəsinin yüksəlişinə hökumət dəstəyi milli sənayenin yaranması yönündə önəmli addımdır. Özəlliklə milli sənayenin formalaşması məşğulluq üçün sərfəli vəziyyət yaradır və bu, bölgələrdə ÜDM-in artırılması üçün geniş imkanlar açır. Fikrimizcə, bütün bunları nəzərə alaraq, ölkəmizdə qeyri-neft sektorunun inkişafı ilə bağlı layihələrin reallaşdırılması modern vəziyyətdə dövlət tənzimlənməsinin prioritetlərindən biri kimi qəbul edilməlidir.

Təsadüfi deyil ki, dövlətimizdə qeyri-neft sahəsinin inkişafı ilə bağlı tədbirlərin həyata keçirilməsi Prezidentin qarşısında duran önəmli məsələlərdən biridir. Bu çərçivədə Prezident fərmanı ilə yaranan Dövlət Yatırım Şirkəti, qeyri-neft sahəsinin inkişafına investisiya qoymağı planlaşdırır. İnkişaf etmiş ölkələrin təcrübələri, enerji, xammal və bu məhsulların ixracı sahəsində vacib problemlərin qaçılmaz olduğu qənaətinə gəlməyə imkan verir, çünki qeyri-neft sektoruna dövlət dəstəyi yoxdur. Bu, bu məhsulların yenilikçi istehsal ilə tətbiq olunmaması ilə sıx bağlıdır. Bu baxımdan, iqtisadi liberallaşma fonunda rəqabət qabiliyyətli idxal məhsullarının daxili bazarda sürətli bir şəkildə daxil olması yerli istehsalçıların iqtisadi fəaliyyətinin nəticələrinə mənfi təsir göstərir. Bütün bunlar daxili bazarda qeyri-neft sektorunun istehsal gücünün kəskin azalmasına səbəb ola bilər. Buna görə qeyri-neft sektorunun inkişafı üçün dövlət tənzimləməsi qeyri-neft sektorunda sistem dəyişikliklərinin reallaşdırılmasını əsas gətirir. Qeyri-neft sahəsində sistem dəyişikliklərinin reallaşdırılması bazar quruluşunun tələbləri göz önünə gətirilməklə bazar oynamalarına tez cavab verə biləcək məhsulların istehsalını əhatə edir.

Dövlət tənzimləməsinin vacib cəhətlərindən biri olan investisiya siyasətinin həyata keçirilməsi, dövlət investisiya siyasəti ilə qeyri-neft sektorunda təsirli bir sistemin qurulmasına əsaslanır. Həm yerli, həm də cəlbedici investisiyaların canlandırılması müasir şəraitdə qeyri-neft sektoru üçün mühüm inkişaf mənbəyidir. Bu baxımdan investisiya zəmanəti zəruri şərtlərdən biridir. Əlbətdə ki, dövlətin xarici investisiya zəmanəti bu sahəyə xarici investisiyaların cəlb edilməsinin əsas şərtlərindən biridir. İnnovasiya siyasəti elm və texnikanın inkişafındakı son nailiyyətlərin

istehsalatda davamlı tətbiq olunmasını təmin edir. Dövlət tərəfindən həyata keçirilən tənzimləmə mexanizmləri, elmi-texnoloji tərəqqinin ən son nailiyyətlərinin istehsalda, o cümlədən lazımi təşviqlərin tətbiq olunmasının təşviq edilməsini təmin edir. Lazım olan təşviqlər yeni məhsul və xidmətlərin marketinqini birbaşa təsir edən iqtisadi vasitələrə əsaslanır.

II FƏSİL. QEYRİ-NEFT SEKTORUNUN MÜASİR VƏZİYYƏTİ

2.1. Azərbaycanı iqtisadiyyatın sahə strukturunun mövcud vəziyyəti

Dövlətimizin təbii sərvətlərdəki zənginliyi, hər şeydən əvvəl beynəlxalq əmək paylaşımında olmaq fürsətlərini və nisbətli yararları müəyyənləşdirir. Xəzər dənizinin neft və qaz ehtiyatları respublikamızın, özəlliklə müstəqillik dövründə beynəlxalq əlaqələr qurumuna müsbət inteqrasiyası üçün sürfəli şərait yaratmışdır. Bildiyiniz kimi, keçən yüzilliyin sonlarında SSRİ süqutundan sonra mərkəzləşdirilmiş iqtisadi münasibətlərin dağılması respublikamızda dövlət müstəqilliyini qazanan böhrana səbəb oldu.

Yeni müstəqil olan Azərbaycan Respublikası uzun illər Sovet İttifaqının tərkibində olduğundan, milli iqtisadiyyatın təşəkkülü, xüsusiyyətləri və təzahürü imkanları barədə danışmaq mümkün deyildi. O dövrdə respublikanın iqtisadi potensialı Sovet İttifaqının iqtisadiyyatını formalaşdırmağa yönəlmiş və vahid bir iqtisadi sahə hazırlanmışdır. Bundan əlavə, o dövrdə ölkədə fəaliyyət göstərən müəssisələrin mərkəzi ittifaq fonduna ödədiklərini və bu vəsaitlərin mərkəzi iqtisadi əlaqələrin inkişafına yönəldiyini unutmamalıyıq. Cümhuriyyətimiz Sovetlər Birliyinin tərkibində olduğu illər ərzində əsasən xammal istehsalçısı kimi çıxış edirdi və xammal istehsalından əldə olunan gəlir respublikanın milli iqtisadi maraqlarını qorumaq üçün istifadə olunmurdu. Respublikamız Ümumittifaq Fondunun yenilənməsində Ümumittifaq Fondundan daha çox rol oynadı.

Dövlət müstəqilliyinin 25-ci ildönümünü qeyd edən Azərbaycan Respublikasının milli iqtisadiyyat quruluşunda özəl sektorun payı təxminən 80% -ə çatır. Sahibkarlıq institutları, bazar iqtisadiyyatı quruluşunun önəmli obyektləri və mexanizmləri iqtisadiyyatda mühüm rol oynayır. İqtisadiyyatın əksər sahələrində maliyyə və kredit infrastrukturunun formalaşdığını deyə bilərik. Təbii ki, qeyri-neft sahəsinin inkişafı bazar iqtisadiyyatının hakim mexanizmləri əsasında baş verməlidir. Bununla birlikdə, İEÖ-dən fərqli olaraq, keçid dövründə fəaliyyət göstərən iqtisadi aktivlərin müxtəlif

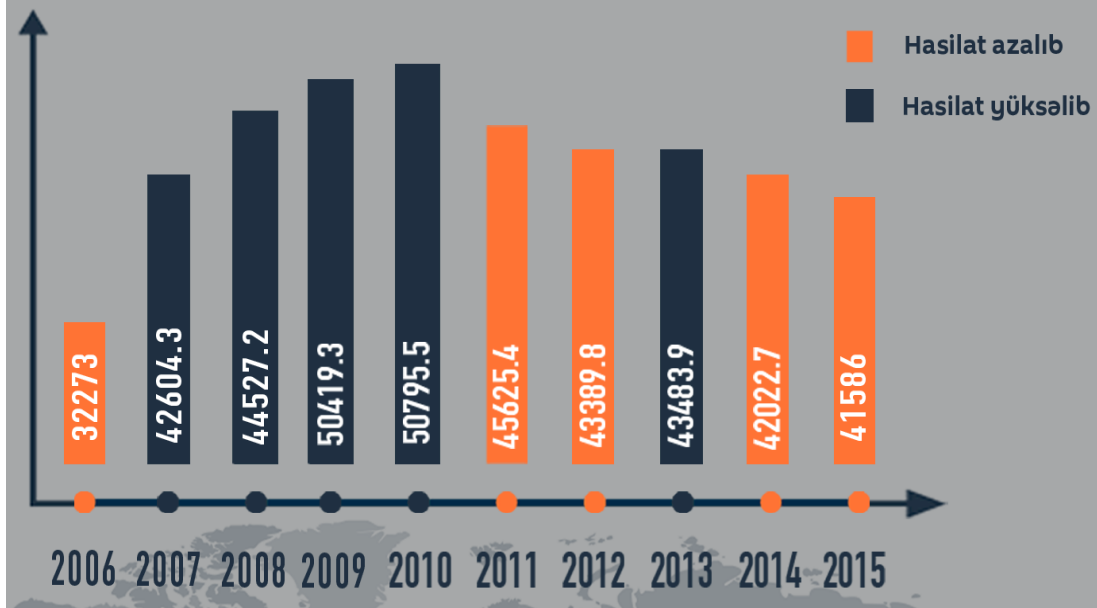
sahələrdə eyni dərəcədə aktiv iqtisadi və maliyyə imkanlarına malik olmadığı nəzərə alınmalıdır.

İqtisadiyyat üçün strateji əhəmiyyətli, lakin çoxşaxəli ixrac sektorunun formalaşmasında mühüm rol oynayacaq kənd təsərrüfatı sektorunda yeni yaranmış təşkilatların iqtisadi üstünlükləri kifayət qədər deyil. Hal-hazırda respublikanın kənd təsərrüfatında başlıca dominant mövqeyi fərdi ev təsərrüfatları tutur. Bu təsərrüfatların məhsulları ölkənin yerli kənd təsərrüfatı bazarlarında mühüm rol oynayır. Hal-hazırda respublikanın kənd təsərrüfatında fərdi statusa malik təxminən 860 min ev təsərrüfatı var və sərəncamında olan orta kənd təsərrüfatı torpaq sahəsi təxminən 1,5-2 hektardır. Nəticə etibarilə, iqtisadi varlıq kimi kənd təsərrüfatı ilə məşğul olan şəxs statusu olan ailə təsərrüfatlarının maliyyə imkanları olduqca aşağıdır. Şaxələndirilmiş ixracat sektoru kimi rəqabətqabiliyyətli bir sektor olaraq, xarici bazarlarda az gəlirli iqtisadi vahidlərin təmsil olunmasında bir çox problem var. Dövlətin izlədiyi kənd təsərrüfatı siyasətinin prioritetləri çərçivəsində bu problemlərin öhdəsindən gəlmək mümkündür.

Ölkədəki natural ehtiyatların varlığı yerli iqtisadiyyatın quruluşuna önəmli səviyyədə rekasiya göstərmişdir. Ölkənin təbii sərvətlərinin çox hissəsi, xüsusən ixrac potensialının inkişafı üçün xüsusi əhəmiyyət kəsb edən karbohidrogenlər (neft və qaz) mineral potensialdır. Ölkəmizin iqtisadi inkişafını şərtləndirən amillərdən biri də dünyadakı öndə gedən neft brendləri ilə 1994-də neft hasilatı ilə bağlı müqavilələrin imzalanması idi. 20 sentyabr 1994-də Xəzər dənizindəki Güneşli, Azəri və Çıraq neft buruqlarının dərin su hissələrinin işlənməsi üçün dünyanın öndə gedən neft şirkətləri ilə "Əsrin müqaviləsi" imzalandı. Bu razılaşma çərçivəsində aparılan işlər nəticəsində 1994-cü ildə başqa ölkələrə məxsus neft şirkətləri ilə "Əsrin müqaviləsi" imzalanandan və 1999-cu ildə ixrac olunan neft gəlirli olandan sonra 1997-də ilk dəfə neft çıxarıldı. Bakı-Tbilisi-Ərzurum boru xəttinin Cənubi Qafqaza başlanması, Bakı-Tbilisi-Ceyhan önəmli ixrac kəmərinin istifadəyə verilməsi, bunlarla da Azərbaycanın qlobal bazara neft və qaz ixracı imkanlarını genişləndirdi. Neft sənayesindəki xarici investisiyaların

geri çəkilməsi və neft sənayesində istehsalın artması bu sektorun ölkə iqtisadiyyatının sahə quruluşundakı payının artmasına səbəb oldu.

Şəkil 5: Azərbaycanca neft istehsalatının dinamikası (mln. ton)

Mənbə: Azərbaycan Respublikası Statistika Komitəsi
(https://www.stat.gov.az/source/system_nat_accounts/)

Neft hasilatında əsas artım 2005-ci ildə başlamışdır. Bu yüksək artım eyni ildə neft istehsalı sektorunda yaranan önəmli fondların çoxunun istismara verilməsi və Bakı-Tbilisi-Ceyhan neft kəmərinin istismara verilməsi ilə nəticələndi.

Unutmaq olmaz ki, ölkəmizə qoyulan investisiyalar ölkə iqtisadiyyatının quruluşuna ciddi təsir göstərir. Deməli, investisiya ölçüsü iqtisadi inkişaf tempini təsbit edən başlıca amillərdəndir. Bu sahədəki artım tempi yüksək olduğundan bu sahəyə daha çox investisiya qoyulur.

Cədvəl 3: Azərbaycanca əsas kapital qoyuluşlarının strukturu (yekuna əsasən faizlə)

	Neft sahəsi	Qeyri-neft sahəsi
2001	58.8	41.2
2002	68.9	31.1
2003	73.3	26.7
2004	75.4	24.6
2005	65.3	34.7
2006	54.8	45.2
2007	47.3	52.7
2008	29.5	70.5
2009	26.7	73.3
2010	30.1	69.9
2011	24.1	75.9
2012	25.1	74.9
2013	28.6	71.4
2014	29.4	70.6
2015	26.5	73.5
2016	25.3	74.7

Mənbə: Azərbaycan Respublikası Statistika Komitəsi
(https://www.stat.gov.az/source/system_nat_accounts/)

Cədvəldən də göründüyü kimi, 2001-2006-cı illərdə ölkəyə qoyulmuş əsas kapital qoyuluşlarının yüzdə 50-dən çoxu neft sektorunda cəmlənmişdir. Bu investisiyanın böyük hissəsi xarici investisiyalar hesabına təmin edilmişdir. Beləliklə, 1995-2005-ci illər arasında ölkə iqtisadiyyatına qoyulmuş investisiyaların 75,4%-i xarici investisiyalar hesabına təmin edilmişdir. Nəticədə yanacaq sektoruna xarici investisiyalar cəlb etməklə neft və qaz hasilatındakı artım, ölkə iqtisadiyyatının maliyyələşdirilməsi üçün tələb olunan fondların formalaşmasına böyük töhfə verdi. Bununla birlikdə, 2005-2015-ci illərdə ölkə iqtisadiyyatına edilən bütün investisiyaların həcmi. Bu, 1994-2004-cü illərdəki ümumi sərmayədən təxminən 6 dəfə çox idi. 2013-də ölkə iqtisadiyyatına 22 milyard manat investisiya qoyulmuşdur ki, onun da 62,3 %-i yerli, 37,5 %-i xarici investisiyaların payına düşür. Bu il iqtisadiyyatın qeyri-neft sektorunun inkişafına 16,2 milyard manat, neft və qaz sektoruna 5,7 milyard manat yönəldilmişdir. Son 13 ildə uğurlu bir neft strategiyası nəticəsində 2003-cü illə müqayisədə qeyri-neft sektoruna qoyuluşların investisiya strukturundakı payı 25,7% -

dən 74,4% -ə yüksəldi. Ümumilikdə, 2003-2016-cı illərdə iqtisadiyyata 156,3 milyard manat investisiya qoyulmuşdur. Ölkənin iqtisadi inkişafı nəticəsində investisiya mənbələrinin strukturunda ciddi dəyişikliklər baş verdi. 2003-cü ildə investisiyaların yalnız 22.4% -i daxili mənbələrdən maliyyələşdirildisə, 2016-cı ildə daxili investisiyaların payı 62.5% -ə çatdı.

Ölkə iqtisadiyyatının strukturunda neft və qaz sektorunun payını artırmaqla yanaşı, sonrakı illərdə qeyri-neft sektorunun inkişafı da bu sahələr hesabına maliyyələşdirilmişdir. Beləliklə, 2000-ci ildə dövlət büdcəsinin gəlirləri 765,0 milyon manat idisə, bu rəqəm 2016-cı ildə 2 milyard manatı keçdi. Bu artım əsasən neft gəlirləri hesabına baş verib.

Qeyri-neft sektorunun inkişafında istifadə olunan iqtisadi mexanizmlər daha çox sahələrdə inkişafı stimullaşdırmağa xidmət edir. Sektorun inkişafını stimullaşdırmaqla yanaşı, daxili bazarı qorumaq və idxalın zərərli təsirlərini təsirli şəkildə zərərsizləşdirmək dinamik inkişafa kömək edən əsas amillərdəndir. Bu səbəbdən, qeyri-neft sektorunun inkişafı üçün iqtisadi yardım dövlətin iqtisadi təhlükəsizliyinin uğurlu qorunmasına və idxal əvəzetmə siyasətinin səmərəli həyata keçirilməsinə kömək edə bilər.

Dünya təcrübəsi göstərir ki, neft sektorundakı sərmayə axınlarının həddindən artıq yüklənməsi qeyri-neft sektorunda kapital ehtiyatlarına olan tələbatın ödənilməsində bəzi problemlər yaradır. Bu səbəbdən global maliyyə böhranının ziddiyyətləri nəzərə alınaraq gələcəkdə Hollandiya sindromunun ortaya çıxması məqsədilə qeyri-neft sahəsinin yüksəlişi üçün müəyyən işlər yerinə yetirilməlidir. Buna görə dövlətin tənzimləmə funksiyalarını aktivləşdirmək lazımdır.

Müasir şəraitdə ölkə iqtisadiyyatının ixrac gücünün əlverişli işlədilməsi ən vacib məqamlardan biridir. Bu baxımdan, ölkənin ixrac potensialının yaxşılaşdırılması bu sahədə rəqabət qabiliyyətinin artırılması üçün vacibdir və dövlətin iqtisadi mühafizəsində əsas yer tutur. Yerli iqtisadiyyatın ixrac gücündən əlverişli istifadə etmək transmilli müəssisələrin yerli iqtisadiyyatın müxtəlif sahələrində iştirakı, habelə

xarici kapitalla birgə müəssisələrin yaradılması ilə təmin edilir. Müstəqil respublikamız çox təcrübə toplamış və dövlətimizin şirkətlərinin beynəlxalq əlaqələr qurumuna daxil olması üçün mühüm addımlar atılmışdır. 1994-də "Əsrin müqaviləsi" neft müqavilələrinin imzalanması sayəsində dünyadakı ən böyük neft və qaz şirkətləri ölkəmizdə fəaliyyət göstərir və bu çərçivədə ölkənin iqtisadi imkanlarının genişləndirilməsi xarici investisiyaları artırmışdır. Bu proses ölkəmizdə milli iqtisadiyyatın tarazlaşdırılması və sürətli yüksəlişinin təşkilində önəmli yerə sahibdir.

Qeyd etmək lazımdır ki, müvəffəq iqtisadi strategiya sayəsində ölkəmiz nəhayət ki, bölgənin iqtisadi cəhətdən güclü ölkələrindən birinə çevrilmişdir. Mövcud kəskinləşən global maliyyə böhranı şəraitində respublikamızda iqtisadi imkanları artırmaq və iqtisadi imkanları genişləndirmək meylləri mövcuddur. Xüsusilə Azərbaycan Dövlət Neft Şirkəti, Türkiyənin və hazırda Gürcüstanın ortaq bir müəssisəsi daxil olmaqla ölkənin neft sektorunda fəaliyyət göstərən müəssisələr olması, ortaq investisiya müddətindən gəlir əldə etməsi, milli iqtisadiyyatın potensialı ixracat artımının əhəmiyyətli bir amili olaraq görülməlidir. Uğurlu siyasətlər bəhrəsini verməyə davam edəcək, ölkə iqtisadiyyatının ixrac gücündən əlverişli istifadə etmək üçün daha sürətli və məqsədyönlü tədbirlər görülməkdir. Əlbətdə ki, bunların hamısı ölkəmizin dünya birlikdəliyinə seçilməsinin təşkilində və yerli iqtisadi mühafizənin qorunmasında əsas vasitə olacaqdır.

2.2. Qeyri-neft sektorunun inkişaf dinamikasının təhlili

Ötən ilin əvvəlində ölkə iqtisadi böyümə yaşasa da, koronavirus epidemiyasının global yayılması, dünya iqtisadiyyatı ilə yanaşı, ölkə iqtisadiyyatına da böyük təsir göstərdi.

Ölkədə pandemiyanın yaratdığı təhlükənin qarşısını almaq və qabaqlayıcı və təxirəsalınmaz tədbirləri sürətlə həyata keçirmək üçün Azərbaycan Respublikasının Nazirlər Kabineti daxilində müvafiq dövlət qurum və təşkilatlarının mərkəzləri yaradılmış və lazımi tənzipləmə tədbirləri görülmüşdür.

Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin müvafiq Sərəncamı ilə təsdiq edilmiş Tədbirlər Planına uyğun olaraq, epidemiyanın mənfi təsirlərinin və nəticədə dünyada kəskin dalğalanmaların iqtisadiyyata mənfi təsirlərinin azaldılması üçün tədbirlər görülməli, enerji və fond birjaları makroiqtisadi sabitliyi, ölkədə məşğulluq və sahibkarlıq sabitliyini qorumaq, iqtisadi şəffaflığı artırmaq, sahibkarlıq üçün vergi güzəştlərini vermək, iqtisadiyyatı və sahibkarlığı dəstəkləmək üçün dövlət kreditləri və zəmanətləri vermək və güzəştli şərtlərlə kredit mənbələrinə çıxış imkanlarını genişləndirmək üçün təcili tədbirlər planlaşdırılmalıdır və pandemiya sonrası dövrdə yeni bir iqtisadi böyümə modelinin tətbiq edilməsi nəzərdə tutulur.

Eyni zamanda, pandemiya səbəbindən ölkə iqtisadiyyatına və sahibkarlara dəyən zərərin minimuma endirilməsi məqsədi ilə 1 yanvar 2020-ci ildən etibarən iqtisadi təşkilatlar üçün 1 il müddətinə Azərbaycan Respublikasının Vergi Qanunu dəyişdirilmişdir. Pandemiya təsirlənmiş ərazilərdə fəaliyyət göstərən müəssisələrdə mənfəətin 75%-inə qədər vergi endirimlərini təmin edildi.

Həyata keçirilən kompleks tədbirlər epidemiyanın sahibkarlığın inkişafına və əhəlinin həyat səviyyəsinə təsirini minimuma endirməyə, iqtisadiyyatımızdakı sürətli enişin qarşısını almağa imkan verdi və nəticədə 2020-ci ildə 2019-cu ilə nəzərən ÜDM 4,3 % azaldı.

Düşüşün əsas səbəbi OPEC + ölkələrinin hasilatı azaltmaq öhdəliklərinin tam icrası idi, bunun nəticəsində neft və qaz sektoru 2020-ci ilin yanvar-dekabr aylarında 2019-cu ilin eyni dövrünə nisbətən 7.0% azaldı. Bu sektor ÜDM-nin 29.9% -ni təşkil etmişdir. 2020-ci ilin yanvar-dekabr aylarında qeyri-neft sektoru ÜDM-i keçən ilin eyni dövrünə nisbətən real olaraq yalnız 2,6% azalıb (2019-cu ilin yanvar-dekabr aylarında 3,5% artım). Bu dövrdə qeyri-neft sənayesi 12,2%, informasiya və rabitə sektoru 0,6%, kənd təsərrüfatı 1,9%, nəqliyyat və anbar 4,6% artmışdır. Pandemiya ölkə iqtisadiyyatında turizm sektoruna ən böyük mənfi təsir göstərsə də, bu ilin yanvar-sentyabr aylarında turistlərin yerləşməsi və işə sahələrində yüzdə 58,9 azalma qeydə alınıb.

Ölkədəki həqiqi inflyasiya dərəcəsi və qiymət artımı gözləntiləri bu gün makroiqtisadi sabitliyə nail olmağın əsas amillərindən biridir.

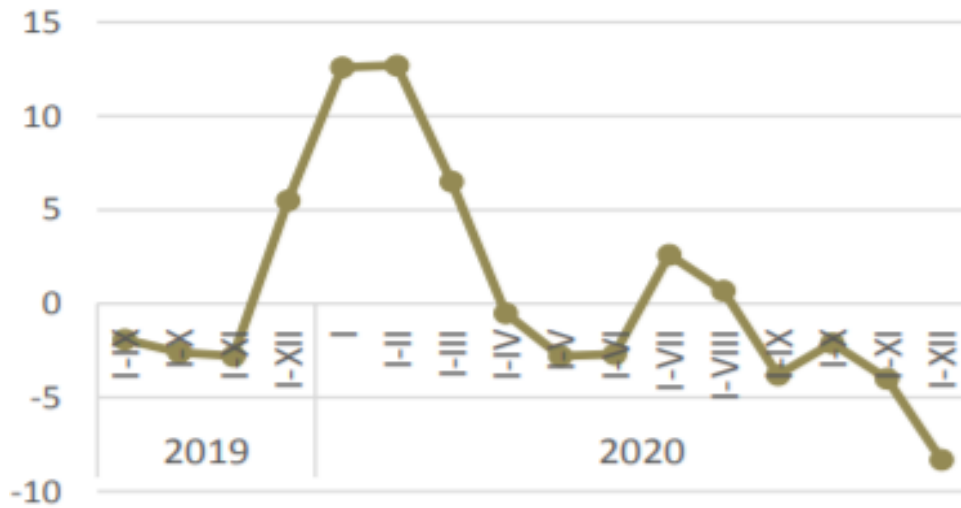
Şəkil 6: Neft və qeyri-neft sektorlarının əvvəlki ilin eyni dövrü ilə müqayisədə real artım tempi, %.

Mənbə: Azərbaycan Respublikası İqtisadiyyat Nazirliyi (<https://www.economy.gov.az/article/main-economic-gosrt%C9%99ricil%C9%99r/21259>)

2020-ci ilin yanvar-dekabr aylarında ölkə iqtisadiyyatının və sosial sahənin inkişafı üçün bütün maliyyə mənbələrindən 17028,1 milyon manat əsas kapital qoyuluşu edilmişdir.

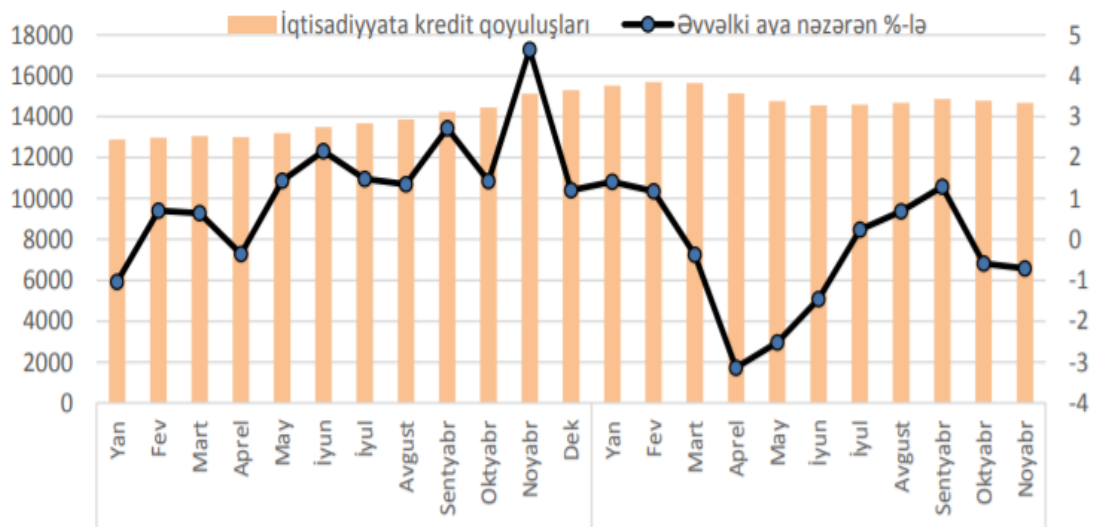
Şəkil 7: Əsas kapitala qoyulmuş ümumi investisiyaların real artım tempi, %-lə

Mənbə: Azərbaycan Respublikası İqtisadiyyat Nazirliyi (<https://www.economy.gov.az/article/main-economic-gosrt%C9%99ricil%C9%99r/21259>)

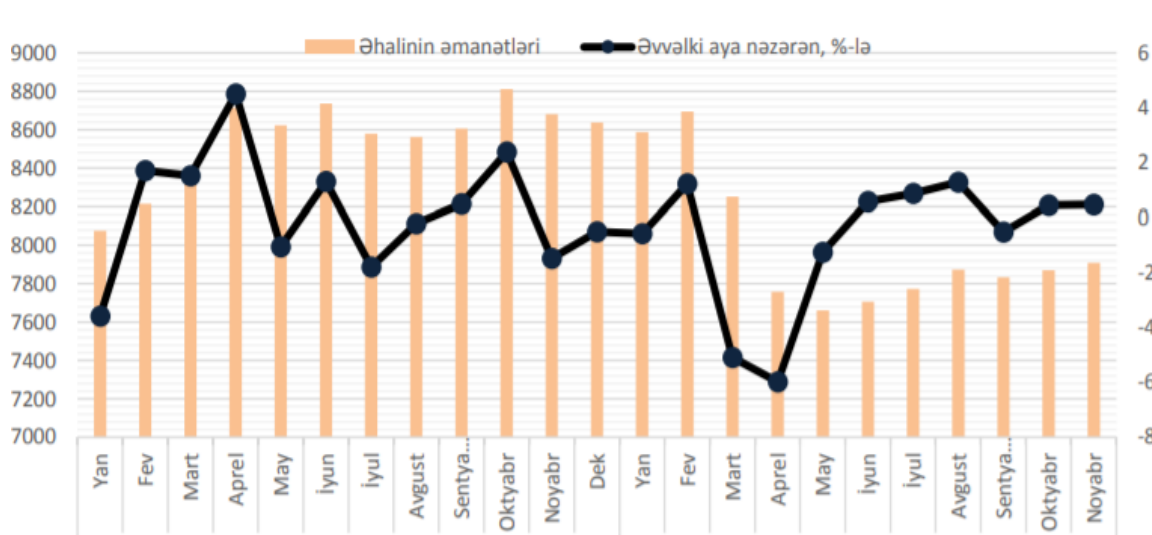
Əsas kapital qoyuluşlarının 69,9% -i daxili, 30,1% -i xarici investisiyalardır. Eyni dövrdə əsas kapitala qoyulmuş ümumi sərmayənin 11148.4 milyon manatı (65.5%) qeyri-neft sektorunun inkişafı üçün, 5879.7 milyon manatı (34.5%) isə neft sektoru üçün istifadə edilmişdir.

Şəkil 8: İqtisadiyyata kredit qoyuluşları, mln. AZN

Mənbə: Azərbaycan Respublikası İqtisadiyyat Nazirliyi (<https://www.economy.gov.az/article/main-economic-gosrt%C9%99ricil%C9%99r/21259>)

Şəkil 9: Dövrün sonunda əhalinin əmanətləri, mln. AZN

Mənbə: Azərbaycan Respublikası İqtisadiyyat Nazirliyi (<https://www.economy.gov.az/article/main-economic-gosrt%C9%99ricil%C9%99r/21259>)

2020-ci ilin yanvar-dekabr dövründə istehlak bazarında satılan mal və xidmətlərin ümumi həcmi əvvəlki ilin eyni dövrü ilə müqayisədə 8,1% azalaraq 47,9 milyard manata çatmışdır. 2019-cu ilin eyni dövrü ilə müqayisədə pərakəndə ticarət dövriyyəsi 1,3%, əhali üçün pullu xidmətlərin həcmi isə 27,9% azalıb.

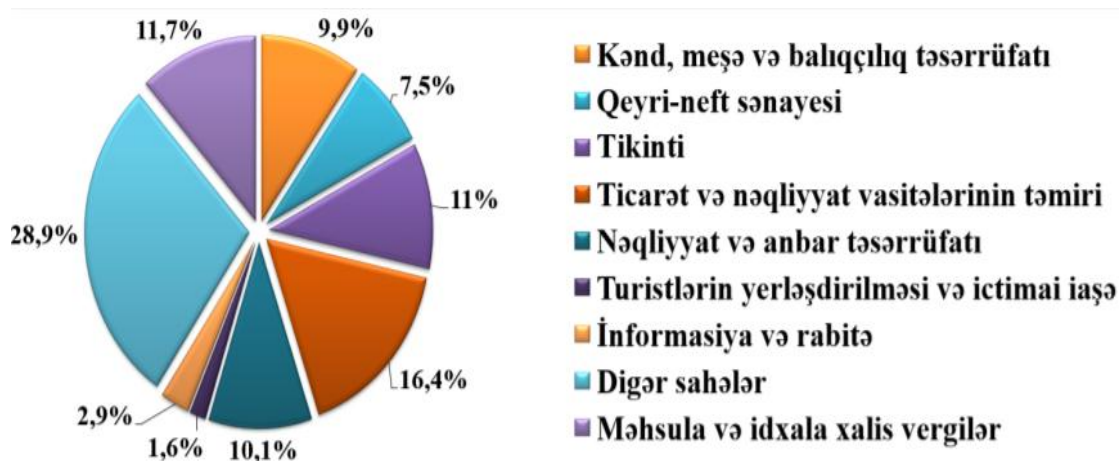
2020-ci ilin ilk 11 ayında dövlət iqtisadiyyatındakı işçilərin ortalama maaş öncəki ilin eyni dövrü ilə müqayisədə 12,9% artaraq 703,5 manata çatmışdır.

2.3. Qeyri-neft sektorunun inkişafında investisiyaların rolu və əhəmiyyəti

2020-ci ildə iqtisadiyyatın qeyri-neft sahəsində 50.79 milyard manat əlavə qiymət yaranmışdır. Qeyri-neft sahəsindəki əlavə qiymətin ÜDM-də payı 70,1% idi.

2020-ci ildə qeyri-neft sahəsində avtomobil təmiri və ticarətin payı 16,4 %, inşaat 11 %, nəqliyyat və anbar 10,1 %, kənd təsərrüfatı, meşə təsərrüfatı və balıqçılıq 9,9 %, qeyri-neft sektorunda sənayesi 7,5% olmuşdur.

Şəkil 10: Qeyri-neft sektorunda əlavə dəyərin sektorlara görə bölgüsü

Mənbə: Azərbaycan Respublikası İqtisadiyyat Nazirliyi (<https://www.economy.gov.az/article/main-economic-gosrt%C9%99ricil%C9%99r/21259>)

Qeyri-neft sektorunun əksər sahələrində yaradılan əlavə dəyər artım tempi keçən ilin eyni dövrü ilə müqayisədə daha böyük olubdur.

2019-cu ilin eyni dövrü ilə müqayisədə qeyri-neft sektorunda nəqliyyat və anbarda 12%, kənd, meşə və balıqçılıqda 4,6%, informasiya və rabitədə 1,9%, balıq ovunda 0,6% böyümə müşahidə edilmişdir.

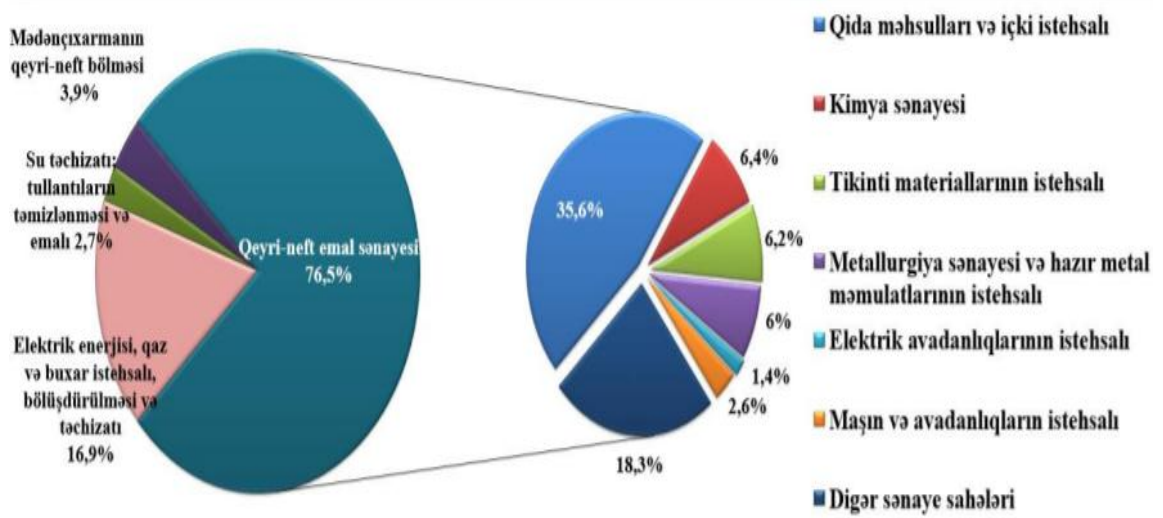
Qeyri-neft sahəsi. 2020-də qeyri-neft sektorunda yaranan artıq dəyər öncəki ilin eyni müddəti ilə nisbətdə 12% böyüyərək 3.82 milyard manata çatmışdır.

Mədənçıxarma sahəsinin qeyri-neft sənayesinin əlavə dəyər strukturundakı payı 4%, emal sənayesinin payı 72,1%, buxar, elektrik və qaz istehsalı, bölüşdürülməsi və bərpası payı 20,2% -dir. Su təchizatı və çirkab sularının təmizlənməsi payı 3,7 %-dir.

2020-də qeyri-neft sənayesi 11,681 milyard manat dəyərində əmtəə istehsal etdiyi halda, istehsal əvvəlki ilin eyni dövrünə nisbətən 12,5% artmışdır.

Mədənçıxarma sektorunun qeyri-neft məhsulları istehsalındakı hissəsi 450,4 milyon manat və ya 3,9%, emal sənayesinin hissəsi 8937,6 milyon manat və ya 76,5%, buxar, elektrik və qaz istehsalı, paylanması və təchizatı payı 16,9% və ya 1974, 4 milyon manat və su təchizatı və çirkab sularının təmizlənməsi hissəsi 318,6 milyon manat və ya da 2,7% tutmuşdur.

Şəkil 11: Qeyri-neft sənayesinin ümumi məhsulunun strukturu

Mənbə: Azərbaycan Respublikası İqtisadiyyat Nazirliyi (<https://www.economy.gov.az/article/main-economic-gosrt%C9%99ricil%C9%99r/21259>)

2020-ci ildə keçən ilin eyni dövrü ilə müqayisədə qeyri-neft emalı sənayesinin əksər sektorlarında tekstil (7.4%), geyim (32.7%), dəri və dəri məhsulları, ayaqqabı (4.7%), ağac istehsalı kimi mebel emalı və ağac məhsulları (67.4%), kağız və karton istehsalı (36.9%), kimya sənayesi (20.5%), əczaçılıq məhsulları (10.7%), rezin və plastik məmulatlar istehsalı (13.5%), metallurgiya sənayesi (11.9%), kompüter xaric, elektronika və optik istehsal (34,5%), avtomobil, qoşqu və yarı qoşqu istehsalı (35,7%), digər nəqliyyat vasitələrinin istehsalı (47%) və s. sahədə artım müşahidə edilmişdir.

Kənd təsərrüfatı, meşə təsərrüfatı və balıqçılıq. 2020-ci ildə ümumi kənd təsərrüfatı məhsullarının real qiymətlərlə dəyəri 8428.9 milyon manat olmuşdur ki, bunun 4400.5 milyon manatı heyvandarlıq, 4028.4 milyon manatı bitkiçilikdir.

Ötən ilin eyni dövrü ilə müqayisədə ümumi kənd təsərrüfatı istehsalı 2,0%, o cümlədən heyvandarlıq məhsulları 3,1%, bitki mənşəli məhsullar isə 0,8% artmışdır.

Bitki yetişdirilməsi. Ölkədə kənd təsərrüfatı məhsullarının toplanması başa çatıb. 2020-ci ildə 955,4 min hektardan 2935,2 min ton taxıl və paxlalı bitkilər (qarğıdalı istisna olmaqla) məhsul yığılmışdır. Hər bir hektardan ortalama 3,07 ton əmtəə

götürülmüşdür. Bundan əlavə, 33700 hektardan 321900 ton qarğıdalı və hər bir hektardan ortalama 6,36 ton məhsul götürülüb.

Qarğıdalı taxılını göz önünə alsaq, ölkədə taxıl hasilatı 3,26 milyon ton olmuşdur.

Payız və yaz buğdası dənli və paxlalı bitkilərin tərkibində mühüm rol oynayır. Nümunə olaraq, 57,3 % (1,87 milyon ton) buğda, 9,9 % (321,9 min ton) qarğıdalı, 31,3 % (1,02 milyon ton) arpa, 0,3 % (9,9 min ton) düyü, 0,7% (21,7 min ton) paxlalı və 0,5% (16,2 min ton) digər dənli və paxlalı bitkilər göstərilə bilər.

2020-də 1,74 milyon ton tərəvəz, 1,04 milyon ton (yüzdə 3,3 daha çox) kartof, 448,1 min ton (yüzdə 0,1-dən çox) bostan bitkilərindən keçən ilə nisbətən yüzdə 1,4 çox məhsul götürülmüşdür. Eyni zamanda, hektardan orta məhsuldarlıq tərəvəzlərdə 12 qəpik, kartofda 5 qəpik və bostan məhsulları üçün 15 qəpik artaraq, sırasıyla 188, 174 və 224 sentnerə çatdı.

2020-ci ildə pambıq əkini 100,3 min hektar, şəkər çuğunduru 5,0 min hektar, tütün 3,1 min hektar olmuşdur. Hesabat ilində 253,3 min ton (yüzdə 6,9) şəkər çuğunduru, o cümlədən bu ərazilərdə 6,9 min ton (15,1 % çox) tütün yarpağı yığılmışdır ki, bu da 2019-dan 336500 ton və ya 14,0 % çoxdur.

Əlavə olaraq, 2020-də günəbaxan əkilən 11 min hektardan 24800 ton əmtəə götürülmüşdür. 2020-də 1,13 milyon ton və ya 3,0% daha çox meyvə və çiyələk məhsulu, 208 min ton (3,1%) üzüm, 931,5 ton (0,2%-dən çox) yaşıl çay yarpaqları keçən ilin eyni dövrünə nisbətən yığılmışdır.

Heyvandarlıq. 2019-cu illə müqayisədə canlı kütlədə ət hasilatı 3,1% çoxalaraq 591,1 min tona, süd hasilatı 1,9% çoxalaraq 2,2 milyon tona, yumurta hasilatı 4,3% çoxalaraq 1,91 milyarda, yun istehsalı 0,2% çoxalaraq 16,1 min ton təşkil etmişdir.

Əlavə olaraq, 2020-də 446,6 ton barama istehsal edilmişdir. 2020-də hər iri buynuzlu mal-qaradan orta hesabla 1.687 kq süd alınmışdır. 2019-cu ildə isə bu miqdar 1.653 kq olmuşdur.

1 yanvar 2021-ci il tarixinə qədər ölkədə 2.647.9 min iribuynuzlu mal-qara, bununla birlikdə 1280.2 min baş camış və inək, 8156.9 min baş keçi-qoyun, 6.0 min baş donuz mövcud idi. İnək və camış iribuynuzlu mal-qaranın 48,3%-nə aiddir.

2020-də quşçuluq təsərrüfatları canlı kütlədə 63900 ton quş əti və 797,8 milyon yumurta hasil etdi. Ümumi baxdıqda isə, həmin hasilat təsərrüfatlardakı quş populyasiyası 11,7 milyona çatmış və hər yumurtla verən toyuqdan ortalama 220 yumurta götürülmüşdür.

İnşaat. 2020-də dövlətin sosial və iqtisadi bölmələrinin yüksəlişi üçün 17,03 milyard manat və ya keçən ilə nisbətən 8,3% azı, bütün maliyyə mənbələrindən əsas fondlara göndərilmişdir. Neft və qaz sahəsinə investisiya tutumu 0,3 % artarkən, qeyri-neft və təbii qaz sahəsinə yatırılan investisiyanın tutumu 12,3% kiçilmişdir. 11,18 milyard manat və ya ümumi investisiyanın yüzdə 65,6-sı istehsal sektorunun, 4,485 milyon manatı (yüzdə 26,4) xidmət sektorunun, 1,367,3 milyon manatı (yüzdə 8,0) mənzilin payına düşdü.

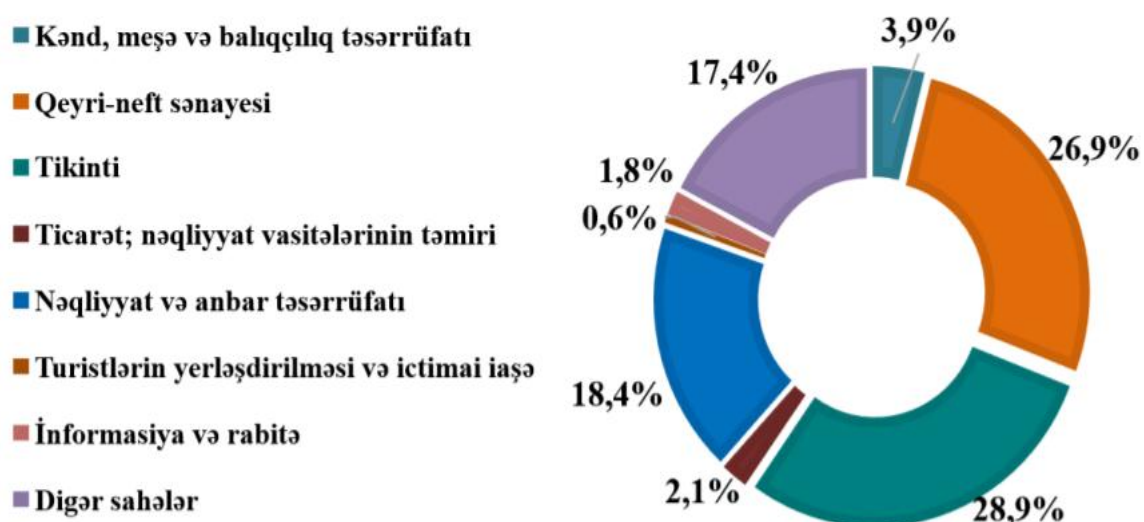
Ümumi investisiyaların 41,6%-i dövlət, 58,4%-i özəl sektor tərəfindən qoyulmuşdur. İnvestisiyaların 64,3% -i tikinti-quraşdırma işlərinə yönəldilib.

Daxili mənbələrdən əsas kapitalla ayrılan vəsaitin həcmi ümumi investisiya həcmnin 69,9% -ni tutmuşdur. 2020-də iqtisadiyyatın başlıca kapitalına qoyulmuş ümumi sərmayənin 65,5%-lik hissəsi və ya 11,15 milyard manatı qeyri-neft sahəsinə yönəldilmişdir. Əsas kapital yatırımlarının 17,6%-lik hissəsi, qeyri-neft sahəsinə olan yatırımların 26,9%-i ya da 3,001 milyard manatı qeyri-neft sektorunun inkişafına yönəldilmişdir.

2020-də Bakıdakı 3 saylı DOST Mərkəzi, "Böyükşor" və "Əhmədli" elektrik transformator yarımstansiyaları, S.Bəhlulzadə adına Mədəniyyət Evi, Gəncədə inşaat materialları hasilatı müəssisəsi, Mingəçevirdə Dövlət Rəmzləri Muzeyi, Ağcabədidəki "Asan Həyat" kompleksi, taxıl istehsal zavodu, Astaradakı "Azərxaç" ASC filialı, Aqrosənaye kompleksi, Balakəndəki bölgə "Asan xidmət" mərkəzi, Goranboydakı "Azərxaç" ASC filialı, Kürdəmirdəki "Asan Həyat" kompleksi, "Azərxaç" ASC

filialı, Qazaxdakı əhəng zavodu, "Azərxaçça" ASC filialı, Tərtərdəki Dövlət Rəmzləri Muzeyi, "Azərxaçça" ASC filialı, Tovuzdakı "Asan Həyat" kompleksi, "Azərxaçça" ASC filialı, Azərbaycan Aşiq Sənəti Dövlət Muzeyi, Tarix və Etnoqrafiya Muzeyi, Dövlət Rəmzləri Muzeyi, Şəmkir rayonu "Şəmkirçay" Su təmizləyici qurğular kompleksi və s. əsas müəssisələr fəaliyyətə başlamışdır.

Şəkil 12: Əsas kapitala qoyuluşların strukturu

Mənbə: Azərbaycan Respublikası İqtisadiyyat Nazirliyi (<https://www.economy.gov.az/article/main-economic-gosrt%C9%99ricil%C9%99r/21259>)

Nəqliyyat. Koronavirus (COVID-19) infeksiyası (bundan sonra pandemiya) səbəbindən 2020-də sərnişin və yük dövriyyəsi əvvəlki ilə nisbətən yüzdə 19,8 və yüzdə 42,7 azaldı.

2020-ci ildə nəqliyyat sənayesinin iqtisadi təşkilatları 188,6 milyon ton yük daşıyıblar. Yüklərin 3,2% -i dəniz, 7,8% -i dəmir yolu, 0,2% -i hava, 59,1% -i avtomobil yolu və 29,7% -i boru kəməri ilə nəql edilmişdir.

2020-ci ildə daşıyıcılar 1177.6 milyon sərnişinə xidmət göstərdi. Sərnişinlərin 93,4% -i avtomobil yolu ilə, 6,3%-i metro, qalanları kənar transport tipləri ilə hərəkət etmişdir.

Turizm. Dövlət Statistika Komitəsinin informasiyasına əsasən, 2020-in yanvar-sentyabr aylarında turistlərin yerləşməsi və qidalanması üçün əlavə qiymət 821,1 milyon manat olduğu halda, bu sektorun qeyri-neft ÜDM-dəki payı yüzdə 1,6 olmuşdur.

Pandemiyanın yaratdığı böhran nəticəsində, başqa dövlətlərdə olduğu kimi, Azərbaycanda da turizm sahəsində azalma nəzərə çarpanır. Dövlət Sərhəd Xidmətinin informasiyasına görə, 2020-ci ildə 155 ölkədən 795700 xarici və digər ölkə vətəndaşlığındakı şəxslər Azərbaycana gəlmişdir ki, bu da 2019 ilə nisbətdə 4 (dörd) qat azdır.

Koronavirus pandemiyasının yayılmasını önləmək üçün Azərbaycan Respublikası ilə sərhəd ölkələr arasında ölkə sərhədində 2020-in II-IV rüblərində məhdudlaşdırıcı rejimin tətbiqi və əksər ölkələrdə hərəkətə məhdudiyyət qoyulması ziyarətçilərin sayının kəskin azalmasına səbəb oldu.

2020-də ölkə ərazisinə gələn ziyarətçilərin 28,3 %-i Rusiya Federasiyası, 23,2 %-i Gürcüstan, 20,2 %-i Türkiyə, 9,1 %-i İran, 2,1 %-i Ukrayna, 1,6 %-i Hindistan, 1,5 %-i Səudiyyə Ərəbistanı, 1,1 %-i Qazaxıstan, hər birindən 1,0 % olmaqla Pakistan, Birləşmiş Ərəb Əmirlikləri və Türkmənistan, hər birindən 0,9 % olmaqla Küveyt və Böyük Britaniya, 0,8 %-i Belarus, hər birindən 0,7 % olmaqla Özbəkistan və İraq, 0,5 %-i İsrail, hər birindən 0,4 % olmaqla Almaniya və İtaliya, 4,5 %-i digər ölkələrin vətəndaşları, 0,1 %-i isə vətəndaşlığı olmayan şəxslər olmuşdur. Ziyarətçilərin 81,1% -i kişilər, 18,9% -i qadınlar idi.

İnformasiya və rabitə. Bu sektorda olan təşkilatların göstərdiyi xidmətlərin dəyəri 2020-ci ildə bir əvvəlki ilə nisbətən real olaraq yüzdə 0,6 artaraq 2235,9 milyon manata çatmışdır ki, bunun da yüzdə 74,2-si əhali tərəfindən istehlak edilmişdir.

Mobil rabitə sahəsində 41,7% və ya 933,2 milyon manat xidmətlərdən əldə edilmişdir.

III FƏSİL. AZƏRBAYCANDA QEYRİ-NEFT SEKTORUNUN İNKİŞAF PERSPEKTİVLƏRİ

3.1. Qeyri-neft sektorunun inkişaf etdirilməsinin prioritet istiqamətləri

Hər ölkə iqtisadiyyatının inkişafı üçün prioritet sahələrin müəyyənləşdirilməsi qərarı hərtərəfli qiymətləndirmə və hərtərəfli təhlil əsasında qəbul edilir. Çünki müxtəlif dövrlərdə inkişafın ilkin tərəfləri fərqli ola bilər. Ümumiyyətlə, iqtisadiyyatın ixtisaslaşması aşağı inkişaf səviyyəsinin təbii elementlərinə əsaslanır. Bu cür təbii elementlərin mövcudluğu həm də iqtisadi inkişaf üçün əlverişli şərait yaradır. Bununla birlikdə, elmi-texniki inkişafın sürətli artımı və ictimaiyyətin dayanmadan dəyişən ehtiyacları bu kimi faydaların uzunmüddətli müsbət effektlərini məhdudlaşdırır. Ölkədəki mövcud situasiyaya bu istiqamətdən baxsaq, qeyri-neft sektoru üçün inkişaf perspektivlərini və imkanlarını müəyyənləşdirmək vacibdir.

Ölkəmizdə iqtisadi quruluşun məqsədyönlü şəkildə inkişaf etdirilməsi "Azərbaycan 2020: Gələcəyə Baxış" konsepsiyasında önəmli amillərdən biri kimi müəyyən edilmişdir. Bu konsepsiyaya görə, neft-kimya sənayesinin və neft-qaz sahəsinin müasirləşdirilməsi, qeyri-neft sektorunun inkişafı və şaxələndirilməsi, aqrar sahənin yüksəlişi, qida təhlükəsizliyinin gücləndirilməsi, bərpa olunan və alternativ enerji mənbələrinə çıxışın şaxələndirilməsi, ticarət xidmətlərinin inkişafı və yayılması, investisiya və xarici ticarət strukturunun yaxşılaşdırılması əsas prioritetlərdir. 2020-ci ilədək Azərbaycanın qarşısında duran əsas vəzifələr neft sektorundan əldə olunan gəlir səviyyəsindən asılı olmayaraq qeyri-neft sektorunun yüksək səviyyədə inkişafını təmin etmək, iqtisadiyyatın şaxələndirilməsini sürətləndirmək və ixrac imkanlarını genişləndirmək üçün radikal tədbirlərin həyata keçirilməsidir.

Ölkədə ixtisaslı kadrların mövcudluğu, infrastrukturun inkişaf səviyyəsi və əlaqəli sahələr və digər amillər sektorun inkişaf səviyyəsinin müəyyən edilməsində mühüm rol oynayır. Çünki sənaye bir ölkənin iqtisadi sisteminin yalnız bir hissəsidir və istehsal xidmətləri, kənd təsərrüfatı və bir çox digər sahələrlə kəskin əlaqəlidir. Bu kontekstdə

istehsal və servislərin bir-biri ilə qarşılıqlı inkişafı iqtisadi artım və mənbələrdən səmərəli istifadə baxımından mübahisəsiz əhəmiyyətə malikdir.

Ölkəmizdə sənaye istehsalının iki istiqamətdə inkişafı tövsiyə olunur. Əvvəla, mövcud sənaye müəssisələrini modernləşdirmək və ya bunun əvəzinə yeni müəssisələr yaratmaq lazımdır, ikinci cəhət isə yeni istehsal texnologiyalarının tətbiqi ilə əlaqələndirilməlidir. Müəyyən etdiyimiz ilk vəziyyət, mövcud müəssisələrin köhnəlmiş və müasirliyə uyğun gəlməməsi və nəticədə rəqabətdən geri qalmaları ilə əlaqədardır. Bu sahələrdə qazanılan təcrübə və bilik həm də yeni bir istehsal sisteminin müasir və yüksək səviyyədə təşkili və mənimsənilməsi və nəticədə istehsalın texniki və iqtisadi səviyyəsinin yüksəldilməsi üçün şərait yaradacaqdır. İkinci istiqamət ölkədəki sənaye quruluşunun yaxşılaşdırılması ilə əlaqədardır. İstehsalın təşkili, məşğulluğa müsbət təsir göstərəcək xammal və materialların, daxili bazarın və kompleks emalı olan məhsulların mövcudluğu nəzərə alınmaqla aparılmalıdır. Bu aspektin yüksəlişi əsasən hökumətin uzunmüddətli tədbirləri sayəsində əldə edilə bilər. Bu tədbirlər müasir texnologiyaların işlədilməsi və inkişafı üçün elmi-texniki bazanın təşkil edilməsini, həmçinin yeni və ixtisaslı kadrların yaranmasını və satış bazarlarının müəyyənləşdirilməsi üçün önləmlərin gerçəkləşdirilməsini tələb edir.

Ölkədə neft və qaz istehsalatının çoxalması neft-kimya və kimya sənayesinin inkişafı üçün də səmərəli imkan yaradır. Bu sektorlarda böyük elmi imkan və təcrübə var. Dövlətimizdə neft emalı və neft kimyası sahəsində layihələr və araşdırmalar aparan bir çox dövlət qurumu var. Neft-kimya sahəsinin inkişafı cari istehsal strukturunun əsaslı formada yenidən yığılması və bir sıra digər yeni sektorların yaranması ilə müşayiət olunmalıdır. "Etilen-polietilen" fabrikində "Polimer-120" və "EP-300" emalatxanalarının yenidən qurulması, müasir tələblərə cavab verən ara məhsul istehsalı üçün müasir istehsal müəssisələrinin geri götürülməsi nəzərdə tutulur. Təhlildən görüldüyü kimi bu müəssisələr xaric olmaqla, kimya və neft-kimya sənayesinin əsas vəsaitlərinin bir hissəsi maddi və mənəvi yöndən yaşlanmışdır.

Neft-kimya sahəsinin əsas inkişaf istiqamətlərindən biri də son məhsulların ara məhsullar vasitəsilə emalının təşkilidir. Ölkəmizdə neft-kimya sənayesinin polietilen, polivinil xlorid və polipropilen kimi ən yeni məhsullarını istehsal etmək, geniş çeşiddə istehlak mallarının istehsal texnologiyasını inkişaf etdirmək və maşınqayırma, inşaat üçün müxtəlif məhsullar istehsal etmək mümkündür. Bu tip istehlak mallarına plastik borular, plastik torbalar və çantalar, plastik astarlar, santexnika və PVC borular, şlanqlar və s. daxildir.

Azərbaycanda boya və lak istehsalı tikinti materialları sənayesində böyük inkişaf potensialına sahib sektorlardandır və bu sektorun inkişafı kimya və neft-kimya sənayesinin inkişafı ilə bağlıdır.

Ölkəmizin ən böyük sahələrindən biri də metallurgiya sənayesidir. Belə bir mühitdə istehsal səviyyəsi azaldıqda məhsulun dəyəri arta bilər. Ölkə səviyyəsində araşdırmalara əsasən, metallurgiya sənayesinin yenidən qurulmasına ehtiyac olduğunu söyləmək olar.

2013-cü il 23 aprel tarixində Azərbaycan Respublikası Prezidentinin sərəncamı ilə ölkədə qara metallurgiyanın inkişafı "Azərbaycan Metallurgiya Fabriki" Qapalı Səhmdar Cəmiyyətinin yaradılması ilə yeni bir mərhələyə qədəm qoydu. Bu kompleksə Daşkəsən Filizsaflaşdırma ASC də daxildir. Kompleks, dəmir filizi mədəninə polad emalına qədər bütün prosesləri əhatə edən bir polad istehsalı kompleksinin dizaynını, qurulmasını və idarə edilməsini, maddi-texniki bazanın modernləşdirilməsini və səmərəli istifadəsini, yeni texnologiyaların istifadəsini və digər əlaqəli işləri təmin edir.

Sumqayıt Kimya Sənayesi Parkında yerləşən "Azertechnoline" MMC polad boru istehsalı müəssisəsi dəmir metallurgiyası sahəsində mühüm yer tutur və bu sahənin inkişafında mühüm rol oynayır. Layihəyə görə, zavod Alman, Türk, Çin və İtalyan texnologiyalarından istifadə edərək ildə 80.000 ton müxtəlif diametrlilik böyük diametrlilik polad borular istehsal edəcəkdir. Zavodun məhsulları xarici ölkələrə, o cümlədən Qazaxıstan, Gürcüstan, Rusiya, Türkmənistan və digər ölkələrə ixrac ediləcəkdir.

Gəncədəki rəngli metallurgiya üçün bir alüminium zavodunun ilk binası keçən il 60.000 ton yüksək keyfiyyətli ilkin alüminium istehsal etdi. 2015-ci ildə illik istehsal gücü 55.000 ton olan ikinci binanın inşasına başlandı. Bundan əlavə, 2015-ci ildə ilkin alüminiumdan hazırlanan məhsulların istehsalını təşkil etmək üçün xarici bazarlarda yüksək tələbat olan illik 60.000 ton istehsal gücü olan "Təzyiq altında işləmə və rəngləmə" müəssisəsi açıldı.

Bu gün neft mühəndisliyi ölkəmizdə ən perspektivli sahələrdən biridir. Bu sahədə çalışan "Azneftkimyamaş" açıq səhmdar cəmiyyətinin yenidən qurulmasını və yeni inkişaf strategiyasına keçməyi məqsəduyğun hesab edə bilərik. Lakin burada da böyük investisiyaların cəlb edilməsi həlledici rol oynayacaqdır. Əlbətdə ki, şirkətin bütün sahələrini əhatə edən inkişaf planı hazırlamaq lazımdır. Təcrübə və dizayn şöbələri daxil olmaqla şirkət rəhbərliyini və təşkilati strukturunu, istehsalını və xidmətlərini yaxşılaşdırmaq, perspektivli məhsul çeşidlərini və satış bazarlarını müəyyənləşdirmək, bütün sistemi idarə edəcək ixtisaslı kadrlar hazırlamaq və hərtərəfli inkişaf planı hazırlamaq üçün zəruri bir prosesdir. Ölkəmizin neft sənayesindəki təcrübəsi və neft istehsal edən ölkələrə yaxınlığı onu neft mədəni avadanlıqları istehsalının inkişafı üçün əlverişlidir. Bu sahənin inkişafı xarici şirkətlərlə strateji tərəfdaşlıq şəklində də həyata keçirilə bilər. Buna görə bu vəziyyətdə xarici tərəfdaşlarla işləmək investisiya və müasir texnologiyaların cəlb edilməsinin ən yaxşı yollarından biridir. Beləliklə, yerli neft sənayesini inkişaf etdirmək üçün bu imkanlardan istifadə etmək mümkündür.

Ölkəmizdə avtomobil sənayesi, alət istehsalı və elektronikanın inkişafı üçün də imkanlar var. Lakin bu sahələrin inkişafı yalnız idxal məhsullarından hazır məhsulların toplanması və sonra bu cür məhsulların istehsalının təşkili ilə mümkündür. Mühəndislik məhsulları nisbətən müxtəlif və mürəkkəb məhsullar olduğundan, bu sahədə istehsalın mənimsənilməsi və istehsalın inkişafında uğur qazanmaq böyük investisiyalar və bir sıra uzunmüddətli tədbirlərin yaradılmasına ehtiyac yaradır.

Dövlətdə maye, enerji və qaz sayğaclarının istehsalı ən perspektivli sektorlardan biri kimi tanınır. Hal-hazırda bu sektorda AES "Sanaedzhikhaz", ASC "Gəncə Cıxaz"

və digər müəssisələr çalışır. Fikrimizcə, mühəndislik məhsullarının istehsalı üzərində cəmləşmək üçün tədbirlər görmək tövsiyə olunur. Bu səbəbdən eksperimental dizayn və tədqiqat işləri aparmaq və məhsul ixrac etmək üçün bu sahədə çalışan böyük bir müəssisə yaratmaq lazımdır.

Kənd təsərrüfatı ölkəmizin iqtisadiyyatının əsas sahələrindən biridir. Kənd təsərrüfatının maddi-texniki bazasının möhkəmləndirilməsi sənayenin inkişafında həlledici rol oynayır. Fakt budur ki, ölkədə kətanların sayı 1990-cı illə müqayisədə 4,8 dəfə, əkinçilərin sayı 6,3 dəfə, becəricilərin sayı 7,1 dəfə, kompaktorların sayı 5,2 dəfə, çəmən biçənlərin sayı 3,4 dəfə azalıb. Kənd təsərrüfatında 1990-cı il səviyyəsinə çatmaq üçün təqribən 8000 əkin, 6500 əkin, 6000 əkinçi, 3500 silindir və 5000 biçici lazımdır. Bu yaxınlarda regional inkişafa yönəldilən diqqət kənd təsərrüfatının inkişafına maliyyə dəstəyi verməyi də asanlaşdırdı. Təbii ki, bu sahədə avadanlıqlara ehtiyac artmışdır.

Kənd təsərrüfatı sahəsində orta müddətli dövrdə bitki istehsalını artırmaq və məhsulun strukturunu yaxşılaşdırmaq üçün aşağıdakı sahələrdə tədbirlər görülməsi planlaşdırılır:

- Köhnə məhsul yetişdirmə metodlarının intensiv böyüməyə şərait yaradan yeniləri ilə əvəz edilməsi;
- Növbəti eniş strukturun dövlət şəraitinə uyğunlaşdırılmasına dair xüsusi bölmə yolu ilə uyğun layihələrin yaradılması və reallaşdırılması;
- Bölgələrə görə kənd təsərrüfatı məhsullarının optimal hasilat tutumunun və əkin quruluşunun müəyyənləşdirilməsi;
- İri taxılçılıq təsərrüfatlarının təşkil edilməsi;
- Texniki üzüm növlərinin becərməsinin ümumiləşdirilməsi və əlavə üzüm bağlarının salınması;
- Yeni texnologiyalara əsaslanan heyvandarlıq yem bazasının intensiv inkişafının təşviqi;

- Əkin sahələrində yem bitkilərinin məhsulunu artırmaq üçün lazımi tədbirlərin görülməsi;

- Quş ətinin yetişdirilməsi üçün zəruri olan soya lobyası daxil olmaqla yem sahələrinin genişləndirilməsi;

- İstixana tərəvəz becərilməsinin təşviqində kiçik sahibkarlara dövlət yardımı;

- Torpaqdakı bitkilər üçün vacib qida maddələrini təyin edən kənd təsərrüfatı kimya laboratoriyalarının modernləşdirilməsi;

- Mineral gübrə istehsalını genişləndirmək və inkişaf etdirmək imkanlarını araşdırmaq.

Ölkəmizdə heyvandarlıq əmtəələrinə olan tələbatı tam ödəmək üçün bir çox fürsətlər vardır. Bu tip fürsətlər başlıca olaraq sənayenin intensiv inkişafı ilə əlaqələndirilir. Çünki ölkədə heyvandarlığın inkişafı bu günə qədər demək olar ki, hərtərəfli inkişaf etmişdir. İqtisadi kateqoriyalara görə heyvandarlıq quruluşunun mövcudluğu amili də bu sahədə hərtərəfli inkişafa səbəb oldu. Son vaxtlar mal-qaranın kiçik təsərrüfatların əlində cəmlənməsi heyvanların yetişdirilməsi, yemlənməsi, saxlanması və mayalanması sahəsində baytarlıq qaydalarına əməl edilməməsinə səbəb olmuşdur. Nəticədə bu sahədəki səmərəlilik əhəmiyyətli dərəcədə azalır. Heyvandarlıq məhsuldarlığı əsasən bir çox kənd təsərrüfatına sahib ərazilərdə artmış, lakin bir çox ailə təsərrüfatlarının olduğu yerlərdə azalmışdır. Unutmaq olmaz ki, ölkəmizdə heyvandarlıq sahəsinin hərtərəfli inkişafı üçün imkanlar son illərdə tükənmişdir. Belə hallarda ölkədə heyvandarlıq üçün tələb olunan yem quruluşunun yaxşılaşdırılması üçün tədbirlər görülməlidir.

Ölkədəki mövcud situasiyada heyvanların sort tərkibini yaxşılaşdıraraq həm süd, həm də ət məhsullarının hasilatını çoxaltmaq üçün geniş fürsətlər vardır. Əslində Azərbaycanda bu sahədəki məhsuldarlıq son illərdə inkişaf etmiş ölkələrdə məhsuldarlıq ölçümündən 6-7 qat geridə qalır. İnkişaf etmiş ölkələrdə hər böyük baş mal-qaradan orta illik süd məhsuldarlığı 6000 kq-dan çoxdur. Bu baxımdan ölkəyə damazlıq heyvanlar gətirməklə məhsuldarlıq səviyyəsini artırmaq mümkündür. Lakin

ölkənin heyvandarlıq populyasiyasında yüksək məhsuldar idxal olunan heyvanların sayı çox azdır.

Milli Sahibkarlığa Kömək Fondu göstərilən aspektləri başlıca olaraq qeyd etmişdir:

- Ət və süd komplekslərinin təşkil olunması;
- Ət emalı və kəsim obyektlərinin təşkil olunması;
- Quşçuluq təsərrüfatlarının bərpası və ya təşkil olunması;
- Çörək fabriklərinin tikintisi;
- Toxum və ya iri taxılçılıq təsərrüfatlarının təşkil olunması;
- Parnik komplekslərinin təşkil olunması;
- Üzüm və üzüm bağlarının emalı obyektlərinin yaradılması;
- Tərəvəz və meyvə konservləri üçün müəssisələrin yaradılması;
- intensiv bağçılıq təsərrüfatlarının təşkil olunması;
- Kiçik sahibkarlıq səviyyəsinin yüksəldilməsi;

Bu gün, xüsusən inkişaf etmiş ölkələrdə social, mədəni və iqtisadi sektorlarda baş verən dəyişikliklər turizmin əhəmiyyətini kifayət qədər artırdı. Buna əlavə olaraq, dövlətlər arasında turist cəlb etmək üçün rəqabət güclənir və bu istiqamətdə həyata keçirilən tədbirlər genişlənir.

Qədim dövrlərdə Azərbaycanın karvan yollarında yerləşməsi o dövrdə böyük turizm axınına səbəb olan amillərdən biri idi. Başqa sözlə desək, Azərbaycan Qərb sivilizasiyası ilə Şərqi mədəniyyətinin kəsişdiyi yerdədir. Bu cəhətdən dövlətimizdəki mədəniyyət mərkəzləri, modern turizm kompleksləri və natural mənzərələr turizmin inkişafı üçün önəmli fürsətlər təqdim edir. Dövlətimizdəki cari imkan ölkəyə yerli və xarici turistləri cəlb etmək üçün hər cür turizmin təşkilinə imkan yaradır.

Azərbaycanda turizm sənayesi iqtisadiyyatın fərqli sektorlarında külli miqdarda vacib funksiyaları yerinə yetirən dinamik inkişaf edən qeyri-neft sektorudur.

Qeyri-neft sənayesinin və ümumiyyətlə kənd təsərrüfatının inkişafı ilə infrastrukturun inkişafı da vacibdir. Unutmaq olmaz ki, istehsal və xidmətlər

sahəsindəki inkişaf səviyyəsi nə qədər yüksəkdirsə, istehsal sektorunun rəqabət gücü də o qədər yüksəkdir.

3.2. Qeyri-neft sektorunun inkişafının dövlət tərəfindən stimullaşdırılması üzrə tədbirlər

Son zamanlarda dövlət Azərbaycanda sahibkarlığın tənzimlənməsi, təşəbbüskarlığın inkişafı üçün tənzimləyici bazanın, iqtisadi və institusional mexanizmlərin yaradılması və davamlı təkmilləşdirilməsi, habelə sahibkarlığın inkişafına kömək məqsədilə kompleks tədbirlər həyata keçirmişdir. Eyni zamanda, qeyri-neft sektorunun inkişafı, zəruri strukturun inkişafı, əmtəə və pul münasibətləri, mədəni bazanın yaxşılaşdırılması, qeyri-neft sektorunda çalışan ixtisaslı kadrların cəlb edilməsi və ya yetişdirilməsi üçün effektiv idarəetmə sistemi tələb olunur. Yeni istehsal sisteminin yaradılması, istehsal ediləcək məhsul və mal növlərinin müəyyənləşdirilməsi, istehsal həcmələrinin, xammal tədarükünün, bazarların müəyyənləşdirilməsi, texnoloji seçimi və istehsalının təşkili, risklərin bölüşdürülməsi, maliyyə planı və digər məsələlər üzrə tədbirlər görülməlidir. Bu çərçivədə qeyri-neft sahəsinin yüksəlişində hökumətin rolu vacibdir. Hal-hazırda neft taktikasının uğurlu icrası sayəsində ölkənin maliyyə fürsətlərinin artması qeyri-neft sektorunun inkişafı üçün uzunmüddətli layihələrin reallaşdırılmasına şərait yaradır.

Azərbaycanın bölgələrdə və xüsusən də qeyri-neft sektorunda sahibkarlığın inkişafında böyük potensialı var. Eyni zamanda, bu sahədəki beynəlxalq təcrübənin və inkişaf tendensiyalarının müşahidələri dövlətimizdə sahibkarlığın inkişafındakı qazancları artırmaq və gücləndirmək üçün işgüzar mühitin səmərəliliyini artırmaq və dəstəkləmək üçün bir siyasət izləndiyini göstərir.

Ölkəmizdə sahibkarlığı inkişaf etdirmək üçün iş mühitinin davamlı olaraq yaxşılaşdırılması, tənzimləmə bazasının təkmilləşdirilməsi, idarəetmə təcrübəsinin cəlb edilməsi, müasir texnologiyalar, daxili və xarici investisiyalar və nəticədə rəqabətqabiliyyətli və keyfiyyətli məhsulların istehsalı təmin edilmişdir.

Dövlətin sahibkarlığın inkişafı sahəsində izlədiyi siyasət iş mühitinin yaxşılaşdırılması, dövlətlə sahibkar arasında əlaqələrin yaxşılaşdırılması, dövlətin qorunmasının gücləndirilməsi, müasir tələblərə cavab verən qurumların yaradılması məqsədi daşmalıdır.

Qeyri-neft sektorunun inkişafı sahəsində dövlətin mövcud siyasətini üç istiqamətdə izləmək məqsədəuyğun olardı. Birinci məqam qeyri-neft sektoruna investisiyaların maliyyələşdirilməsi üçün lazımı şəraitin yaradılmasıdır. Bu gün ölkədə yüksək faiz dərəcələri qeyri-neft sektorunun inkişafına maneədir. Yaxın gələcəkdə faiz səviyyələrinin azaldılması və maliyyə resurslarının genişləndirilməsi qeyri-neft sahəsinin yüksəlişi üçün vacib olacaqdır. Hökumətin bu sahədə artıq müəyyən tədbirlər gördüyünü deyə bilərik. Dövlətimizdə qeyri-neft sahəsinin, emal sənayesinin və özəlliklə kənd təsərrüfatının inkişafı üçün Sahibkarlığa Kömək Milli Fondu, Azərbaycan Investisiya Şirkəti və Dövlət Kənd Təsərrüfatı Kredit Agentliyi kimi təşkilatlar yaradılmışdır. Milli Sahibkarlığa Kömək Fondunun təqdim etdiyi imtiyazlı maliyyə dəstəyi üçün illik maksimum faiz nisbətinin 7% olduğunu, bu da ticarət müəssisələrinə verilən kredit faizlərindən 3-4 dəfə az olduğunu söyləyə bilərik. Məsələ burasındadır ki, ölkədə qeyri-neft sektorunun inkişafı üçün güzəştli kreditlərlə maliyyələşdirmə genişləndirilməlidir.

Qeyri-neft sektorunun inkişafında dövlət siyasətinin digər bir istiqaməti qeyri-neft sektorlarında istehsal səmərəliliyinin artırılması olmalıdır. Bir ölkədə əhalinin yaşayış səviyyəsinin yaxşılaşdırılması firmalar tərəfindən mövcud mənbələrdən maksimum səmərəli istifadədən, xüsusən məhsuldarlığı artırmaq bacarığından birbaşa asılıdır. Bu, milli iqtisadiyyatın rəqabət qabiliyyətinə təsir göstərir. Hal-hazırda qeyri-neft sektorunda istehsal səmərəliliyinin az olması sənayenin məhsul və xidmətlərinin xarici rəqiblərdən aşağı olmasına və rəqiblərindən geri qalmasına səbəb olur. Digər tərəfdən, ölkədə qısa müddətdə iqtisadi mənbələrdən səmərəli istifadə edən rəqabətə davamlı bölgələrin yaradılması demək olar ki, mümkün deyil. Nəticə etibarilə, dövlət iqtisadi artımın davamlılığını təmin edən sahələrin inkişafına dəstək verməlidir. Hökumət bu

sahələrdə istehsalın səmərəliliyini artırmaq üçün bir sıra tədbirlər görə bilər. Birincisi, yuxarıda göstərilən sahələrə ixtisaslı kadr təmin etməkdir. Ölkəmizdə insan kapitalının formalaşması böyük investisiyalar tələb edir. Dövlət üçün bu investisiyaları etmək və qeyri-neft sektorunun prioritet sahələri üçün ixtisaslı kadrların hazırlanması üçün tədbirlər görmək vacibdir. Son illərdə qeyri-neft sektorunun inkişafı, "insan kapitalı"nın inkişafı ilə bağlı dövlət proqramlarına uyğun olaraq, iqtisadiyyatın peşəkarlıq səviyyəsində və texnoloji və intellektual təməl səviyyəsində artım iqtisadi inkişafın əsas istiqamətləri və neft gəlirləri bu sahəyə həm yüksək savadlı mütəxəssislərin hazırlanması, həm də texniki və peşə təhsili verilməsini zəruri edir. Bu sahədəki ən vacib məqamlardan biri də müxtəlif vəzifələr üçün kadr tələbinin müəyyənləşdirilməsidir. 3 İyun 2008-ci il tarixində Nazirlər Şurası xaricdəki gənclərin işlərini, proqram və ixtisasların siyahısını prioritet bir istiqamət olaraq təsdiqlədi, və regional inkişafın gələcək istehsal və xidmət müəssisələri üçün ixtisaslı kadrların hazırlanması üçün qiymətləndirmələri təqdim etdi. Nəzərə alınmalıdır ki, əmək bazarının və qeyri-neft sektorunun düzgün koordinasiyası bu sahələrin inkişafı üçün böyük əhəmiyyətə malikdir.

Ölkədə infrastrukturun inkişafı qeyri-neft sektorunda istehsalın səmərəliliyinə təsir göstərən əsas amillərdən biridir. İnfrastrukturun inkişafı ölkədəki maliyyə, maddi və məlumat axınlarının qiymətini və sürətini təyin edir. Ölkədə bu axınların dəyəri və sürəti azaldıqca həm ölkə iqtisadiyyatının, həm də qeyri-neft sektorunun rəqabət qabiliyyəti artır. Bu çərçivədə rabitə, saxlama, nəqliyyat və digər infrastrukturun inkişaf səviyyəsi kənd təsərrüfatının və emal sənayesinin inkişafını şərtləndirən əsas amillərdən biridir. Son illər ölkədə infrastrukturun yaxşılaşdırılması istiqamətində aparılan səylər qeyri-neft sektorunun inkişafına da müsbət təsir göstərmişdir. Bu təsir həm bu sahələrdə xidmət həcmimin artırılması, həm də qeyri-neft sahəsinin başqa sektorlarının inkişafı yolu ilə əldə edilir. Ölkədəki kənd təsərrüfatı istehsalçılarının kiçik ölçüsü təsərrüfatları üçün fərdi anbar təmin etmə imkanlarını məhdudlaşdırır. Başqa aspektdən kənd təsərrüfatı əmtəələri natural olaraq tez tələf olduğu üçün

anbarların əksikliyi sezon boyunca məhsul qiymətlərində azalma və mövsümdən sonra qiymətlərin artmasına səbəb oldu. Bu amilləri nəzərə alaraq, Sahibkarlığa Kömək Milli Fondu son üç ildə güzəştli kreditlər çərçivəsində 90 min ton tutumlu 30 müasir soyuducu anbarın və 310 min ton tutumlu 20 taxıl anbarının tikintisini maliyyələşdirdi. Anbarların yaxşılaşdırılması kənd təsərrüfatı məhsullarının qiymət dəyişmələrinin və istehsal səmərəliliyinin il ərzində azalmasına müsbət təsir göstərəcəkdir. "Aqrar Lizinq" Açıq Səhmdar Cəmiyyətinin yaranması son zamanlarda kənd təsərrüfatı sahəsində hasilatın əlverişliliyinə pozitiv effekt edən hadisələrdən biridir. Bu tipli ixtisaslaşmış təşkilatın yaranması kənd təsərrüfatı hasilatçılarına yüksək səviyyədə xidmət göstərmək və aqrar sektorun inkişafı üçün ciddi önəmə malikdir. Bundan əlavə, investisiya səmərəliliyi üçün infrastrukturun inkişafı ilə xidmətlərinə sahib olan qeyri-neft sektorunun inkişafı arasında bir əlaqə yaratmaq vacibdir.

Qeyri-neft sektorunda istehsal səmərəliliyinin artırılmasının digər bir istiqaməti bu sahələrə vergi güzəştləri və fəaliyyətlərinə birbaşa subsidiyaların verilməsi ilə bağlıdır. Azərbaycanda son zamanlarda vergilərin miqdarı kəskin formada aşağı düşüb. Hazırda vergi dərəcələrini aşağı salmaqla qeyri-neft sahəsinin inkişafını tarazlaşdırmaq imkanları limitlidir. Azərbaycanda bu bölgələrdə vergi yükünün digər ölkələrə nisbətən daha az olduğu deyilə bilər. Eyni zamanda istehsalın səmərəliliyinə mənfi təsir göstərən amillərdən biri də ölkədə enerji qiymətlərinin artmasıdır. Gələcəkdə bir sıra xidmətlər üçün tarif və ödənişlərin artacağı, qeyri-neft məhsullarının qiymət rəqabətinə mənfi təsir göstərəcəyi və istehsal xərclərini artıracağı da gözlənilir. Bundan əlavə, işçilərin tibbi sığortası, həyat sığortası, ətraf mühit şərtləri, təhlükəsizlik tələbləri və digər məsələlər kimi şirkətlərin sosial məsuliyyətlərinin artırılması istehsalın maya dəyərini artıracaqdır. Yuxarıda göstərilən amilləri nəzərə alaraq qeyri-neft sektorunda istehsalın səmərəliliyinin təmin edilməsi və investisiya cəlbediciliyinin artırılması üçün bir təşviq mexanizminin yaradılması vacib bir prosesdir. Bu mexanizm qeyri-neft sektoru bazarda səmərəli işləyə bilənə qədər işləməlidir. Hazırda ölkədə kənd təsərrüfatı sahəsində belə mexanizmlər yaradılır. Torpaq vergisi xaricində bu bölgələr bütün vergilərdən azad

edilir, birbaşa maliyyə yardımı verilir, gübrələr, toxumlar və s. güzəştli şərtlərlə satın alınır. Eyni zamanda, ixrac yönümlü və istehsal sənayesinin inkişafı üçün dövlət dəstəyi mexanizminin daha da təkmilləşdirilməsinə ehtiyac var. Qeyd etmək lazımdır ki, ölkənin emal sənayesində hökumət firmaların xaricə müasir texnologiyaların alınması və ya daxili hasilatın texniki miqdarının yüksəldilməsi üçün xərclərinin bir miqdarının ödənilməsi üçün təsirli bir addım olacaqdır.

Qeyri-neft sektoru üçün dövlət təşviqlərinin üçüncü istiqaməti qeyri-neft sektorundakı risklərin azaldılmasıdır. Bu çərçivədə qeyri-neft sektoruna dövlət dəstəyi də istehsalın səmərəliliyinin artırılmasına şərait yaradır. Bundan əlavə, risk sığortası qeyri-neft sektoruna daha ucuz vəsait cəlb etməyə və tərəfdaşlarla ticarət etmək üçün daha ucuz metodlardan istifadə etməyə imkan verir. Məsələn, kənd təsərrüfatı məhsulları istehsalçılarının, heyvandarlığın, quşçuluğun istehsal risklərini azaltmaq üçün Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 18 iyun 2005-ci il tarixli qərarı ilə qəbul edilmiş “Azərbaycan Respublikasının kənd təsərrüfatı sektorunda sığortanın təşviqi haqqında” qanuna uyğun olaraq, xəz, heyvanlar, dovşanlar, arılar və həmçinin kənd təsərrüfatı konstruksiyaların, binaların, avadanlıqların, maşınların, nəqliyyat vasitələrinin, avtomobillərin və digər əmlakın sığortalanması halında, sığorta haqqının 50%-i dövlət büdcəsindən ödənilir. Hökumətin qeyri-neft sektorunun digər sahələrində, xüsusən də emal sənayesində riskləri azaltmaq üçün həyata keçirdiyi tədbirlər səmərəli nəticələr verdi.

İnvestisiya siyasətini inkişaf etdirmək üçün hökumət tədbirlərinin aşağıdakı prioritet sahələrdə həyata keçirilməsinə ehtiyac var:

- Effektiv rəqabət mühitinin yaradılması və inkişafı;
- İnvestisiya idarəetmə prosedurunun yaxşılaşdırılması;
- Məhsulların rəqabət qabiliyyətinin gücləndirilməsi;
- Dövlətin ixrac gücünün artırılması üçün layihələrin reallaşdırılması;
- İnformasiya və kommunikasiya texnologiyalarına çıxış imkanlarını genişləndirmək.

Rəqabət mühitinin inkişafını sürətləndirmək üçün Rəqabət Məcəlləsi hazırlanmalı, istehlak bazarında “tökülmənin” qarşısını almaq və qiymətlərin ardıcıl tətbiqi üçün müvafiq tədbirlər həyata keçirilməli və mütəmadi olaraq izlənməlidir. Eyni zamanda istehlak mallarının istehsalı, topdan və pərakəndə satışı, idxalı və ixracı zamanı istehsalçıların hüquqlarının qorunmasını gücləndirmək və müvafiq sənədlərin tələblərinə riayət etmək üçün mütəmadi olaraq təqib və xüsusi tədbirlər görülməlidir.

Sahibkarlığın inkişafına dəstək üçün dövlət büdcəsindən ayrılan güzəştli kreditlərin həcmi artacaq və bölgələrdəki sahibkarlar bu fondlara daha asanlıqla çatacaqlar. Buna görə də dövlət borc vermə prosesinin səmərəliliyini artırmaq üçün fəaliyyətini gücləndirməlidir.

Dövlətin maliyyə və kredit dəstəyi ilə bölgələrdə sahibkarlığın inkişafına təsiri yerli və xarici investorların özəl mənafeələrinin ölkənin maraqlarına uyğunlaşdırılmasında mühüm rol oynayır. Qeyri-neft sənayesində müəssisələrin inkişafını təşviq edən mexanizmlər bölgədəki istehsal yerinin inkişaf aspektlərini, ölkə iqtisadiyyatındakı kəmiyyət və keyfiyyət dəyişikliklərini sürətli şəkildə nəzərdən keçirməlidir. Bu sektorlara uyğulanan kommunal sistem hazırkı periodda hasilatın inkişafı prosedurunda müəyyən edilmiş məqsədlərə çatmağa köməklik etməlidir. Həmin layihələr istehsal quruluşunun yaxşılaşdırılmasına, əmanətlərin artım sürətinin artmasına, istehlak mallarının istehsalatın artırılmasına və son olaraq məşğulluq məsələsinin həllinə pozitiv effekt verəcəkdir.

Məhsulların və xidmətlərin dəyərlərinin balansaşdırılması dövlətdə qeyri-neft sahəsinin inkişafına dəstək olan əsas vasitələrdən biridir. Hamısından öncə, ölkə iqtisadi müəssisələrinin məhsul qiymətləri və infrastruktur amillərinin göstərdiyi xidmətlər və ölkənin sifariş etdiyi qiymətlər nəzərə alınır. Nəzərə alınmalıdır ki, dövlət inhisarı çərçivəsində beynəlxalq xidmətlər qiymətləri və infrastruktur obyektlərinin enerji ehtiyatlarının enməsi ilə istehsal maya dəyərinin aşağı salınması yerli məhsulların rəqabət qabiliyyətinin və ixracının artmasına kömək edəcəkdir.

Bu sahələri inkişaf etdirmək üçün özəl sektorun, dövlətin və beynəlxalq təşkilatların imkanlarından faydalanmaq labüddür. Böyük kapital yatırımları tələb olunan su, enerji, yol və qaz strukturlarının inkişafı üçün birinci kapitalın hökumət və ya digər maraqlı tərəflər (xarici və yerli investorlar) tərəfindən qoyulmuş investisiyalar əsasında reallaşdırılması vacibdir. Bu anda dövlətdən böyük investisiyalar tələb edən sahələrin inkişaf etdirilməsinə ehtiyac var. Bu, özəl sektor və digər təşkilatlar tərəfindən digər sahələrin inkişafına kömək edə bilər.

Qeyri-neft sektorunda özəl sektorla dövlət arasında tərəfdaşlıq üzərində iri təşkilatların yaranması üçün tədbirlər görülməsi effektiv ola bilər. Hal-hazırda özəl sahənin texniki, təşkilati və iqtisadi maliyyə şəraiti böyük şirkətlər yaratmaq imkanlarını limitləşdirir. Dövlətin səfərbər özəlliyi və maliyyə resursları bu tipli təşkilatların formalaşmasını və inkişafını dinamikləşdirə bilər. Bu tip təşkilatların yaranması ümumiyyətlə böyük bir yatırım və uzun period istəyən bir prosesdir. İstehsal vasitələri yaratmaqla yanaşı, böyük bir şirkətin yaradılmasına qoyulan investisiyalar, ixtisaslı kadrların hazır edilməsi, ticarət kanallarının qurulması və başqa vacib məsələləri əhatə etməlidir.

Buna görə də bu problemlər dövlətdə qeyri-neft sahəsinin inkişafını təmin etmək üçün hərtərəfli bir tədbir sistemi tətbiq olunmasını göstərir. Son illərdə neft gəlirlərinin və neft qiymətlərinin dəyişməsi səbəbindən davamlı iqtisadi böyümənin formalaşması rəqabət qabiliyyətli bir iqtisadiyyatın formalaşmasını qeyri-neft sektorundan asılı vəziyyətə gətirir. Bu çərçivədə dövlət və özəl sahələrinin hər bir qabiliyyətini maksimal səviyyədə səfərbər etmək, yerli və kənar amillərdən əlverişli istifadə etmək lazımdır. Bununla birlikdə, qeyri-neft sahəsinin inkişaf prioritetlərinin düzgün müəyyənləşdirilməsi dövlətin iqtisadi siyasətinin inkişafının ən vacib mərhələlərindən biridir. Bir çox ölkədə milli iqtisadiyyatın yenidən qurulması üçün görülən tədbirlərin uğursuz olduğunu söyləmək olar. Bu səbəblə də, qeyri-neft sektorunda perspektivli sahələr təyin edilərkən, bu sahələrin inkişafı üçün kifayət qədər və zəruri şərtlər xüsusi dəqiqliklə müəyyən edilməlidir.

NƏTİCƏ VƏ TƏKLİFLƏR

Dissertasiyada Azərbaycan Respublikasında qeyri-neft sahəsinin cari situasinya və inkişaf tərəfləri araşdırılmış və göstərilən nəticələr müəyyən edilmişdir:

- Müstəqilliyimizin bərpasından sonra yerli və kənar investisiyalarla neft sahəsinin inkişafı həmin sektorun yerli iqtisadiyyatda və ümumi daxili məhsulda və iqtisadiyyatın digər sahələrinin inkişafındakı payını əhəmiyyətli dərəcədə artırdı. Ancaq dövlət iqtisadiyyatının yalnızca xammal üzərindən və ya ümumi olaraq neft sahəsi üzərindən inkişafı qlobal iqtisadiyyat ilə inteqrasiya şəraitində məqsəduyğun hesab edilə bilməz. Bu vəziyyətdə ölkə iqtisadiyyatın budaqlandırılması, neftdən asılılığın azaldılması, qeyri-neft sahəsinin inkişafı, potensial sektorların müəyyən edilməsi, modern sənaye hasilatı quruluşu və keyfiyyətə yenilənmə məsələləri ilə qarşılaşır.

- Hökumətin iqtisadi siyasətinin başlıca cəhətləri qlobal iqtisadiyyatın sürətli artım səviyyələri, dünyəviləşmə istiqamətləri, dəyişən xarici ətrafda kifayət qədər çox təhlükələrin olması, rəqabət qabiliyyətini təşkil etməkdə qeyri-neft sahəsinin inkişafıdır.

Araşdırılan mövzu ilə bağlı nəticələrimizə əlavə olaraq, milli iqtisadiyyatın qeyri-neft sahəsinin inkişaf yönləndirilməsini müəyyən etmək üçün bəzi təkliflər verilmişdir:

- Yerli iqtisadiyyatın sürətli inkişafının təşkili, rəqabət bacarığının gücləndirilməsi, qeyri-neft sahəsində gücləndirilmiş rəqabət ətrafının təşkil edilməsi, sahibkarlıq prosedurunun təşviqi və balanslaşdırılması, yerli bazarın müdafiəsinin təşviqi və s.;

-Dövlətin iqtisadi siyasəti və sənayenin struktur siyasəti yeni sənaye komplekslərinin, sənaye klasterlərinin yaradılmasına, regionlar arası iqtisadi münasibətlərin gücləndirilməsinə, hasilatın texniki tərəfdən müasirləşdirilməsinə, regionlar arası bərabərsizliyin minimallaşdırılmasına yönəldilməlidir;

- Qeyri-neft sahəsinin inkişaf istiqamətləri qlobal iqtisadiyyatın inkişaf qaydaları ilə qarşılaşdırılmalı və dövlət əhalisinin yuxarı yaşayış səviyyəsi və sosial-iqtisadi yüksəlişi ilə iqtisadiyyatda struktur dəyişiklikləri əldə edilməlidir. ;

- Azərbaycanın qlobal iqtisadiyyata daha stabil və uğurlu inteqrasiyasında kənar ticarət tədavülünün ümumi miqdarının çoxalması ilə rəqabətə davamlı məhsul istehsalının genişləndirilməsi üçün xarici ticarət dövriyyəsinin strukturunun şaxələndirilməsinə ehtiyac var.

- İdxalın daxili hasilatla əvəzlənməsi, yerli bazarlarda məhsuldarlığın çoxaldılması, ixrac sahələrində rəqabət qabiliyyətinin gücləndirilməsi və qeyri-neft sahəsinin budaqlandırılması üçün müvafiq işlər görülməlidir;

- Dövlət iqtisadi strategiyasının həyata keçirilməsində hədəfləri yerinə yetirmək üçün inkişaf etmiş ölkələrin yaxşı nəticə verən tədbirlərindən nümunə götürməli və əldə edilən təcrübələr dövlətin milli dəyərləri və maraqları cəhətdən dəyərləndirilməlidir.

Yaxın gələcəkdə Azərbaycanda sənaye sektorlarının rəqabət qabiliyyətinin gücləndirilməsinin əsas aspektləri aşağıdakılardır:

- Qeyri-neft sahəsinin müəyyənləşdirilmiş başlıca inkişaf sektorlarında marketing araşdırmalarını və elmi araşdırmaların gücləndirilməsi;

- Bölgəvi, sahəvi, texnoloji və yenidən istehsal sektorlarının və sənaye sektorlarının inkişaf etdirilməsi və bərpası üçün qərarları dinamikləşdirmək;

- Dövlətin ixrac gücünü şaxələndirmək üçün rəqabətqabiliyyətli və elmi həcmli əmtəələrin hasilatının artırılması;

-Sahə institutları və universitetlərin elmi-texniki potensialını artırmaq, universitetlər ilə istehsalat arasındakı əlaqələri gücləndirmək və dünya miqyasında modern texnologiya və texnikalara hökumət dəstəyi vermək;

- Ədalətsiz rəqabətin qarşısını almaq və sektorda ədalətli rəqabət üçün şərait yaratmaq üçün dövlət tərəfindən dəstək;

-Sənaye və sənaye klasterlərinin, texnoparkların və sənaye zonalarının yaradılmasının gücləndirilməsi;

İSTİFADƏ EDİLMİŞ ƏDƏBİYYAT SİYAHISI

Azərbaycan dilində

1. 2008-2015-ci illərdə Azərbaycan Respublikasında yoxsulluğun azaldılması və davamlı inkişaf Dövlət Proqramı”. Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 15 sentyabr 2008-ci il tarixli, 3043 nömrəli Sərəncamı ilə təsdiq edilmişdir.

2. “2008-2015-ci illərdə Azərbaycan Respublikasında əhalinin ərzaq məhsulları ilə etibarlı təminatına dair” Dövlət Proqramı. Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 25 avqust 2008-ci il tarixli Sərəncamı ilə təsdiq edilmişdir.

3. 2011-2013-cü illər üçün qeyri-neft sektoru məhsullarının ixracının stimullaşdırılmasına dair tədbirlər planı. Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin Sərəncamı №40, Bakı: 8 fevral 2011-ci il

4. Azərbaycan Respublikasının 2014-cü il və gələn üç il üzrə sosial və iqtisadi inkişaf konsepsiyası və proqnoz göstəriciləri. Azərbaycan Respublikasının İqtisadiyyat və Sənaye Nazirliyi. Bakı: 2013

5. Azərbaycanın Statistik Göstəriciləri: 2015. Bakı: 2015

6. “Azərbaycan 2020: Gələcəyə baxış İnkişaf Konsepsiyası”. Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 29 dekabr 2012-ci il tarixli Fərmanı ilə təsdiq edilmişdir.

7. “Azərbaycan Respublikası Regionlarının sosial-iqtisadi inkişafı Dövlət Proqramı (2014-2018-ci illər)”.

8. “Azərbaycan Respublikasında sənayenin inkişafına dair 2015-2020-ci illər üzrə Dövlət Proqramı”. Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 26 dekabr 2014-cü il tarixli Sərəncamı ilə təsdiq edilmişdir.

9. Azərbaycan Respublikası Prezidenti İlham Əliyevin 16 mart 2016-cı il tarixli “Milli iqtisadiyyat və iqtisadiyyatın əsas sektorları üzrə strateji yol xəritəsinin başlıca istiqamətləri haqqında” Sərəncamı

10. “Azərbaycan Respublikasında kiçik və orta sahibkarlığın inkişafının Dövlət Proqramı”. (2002-2005-ci illər)

11. Azərbaycanca Daxili Resurs Dəyərinin təhlili. USAID, 18 mart 2009-cu il
12. Atakişiyev M.C. – Azərbaycan 2020: Milli iqtisadi inkişaf və səmərəli yüksəlişin problemləri. Azərbaycan Vergi jurnalı, №4, 2012
13. Əhmədov B.S. – Milli iqtisadiyyatda investisiya qərarlarının qəbulu mexanizmi və ona təsir edən amillər. “İqtisad elmləri: nəzəriyyə və praktika” jurnalı, №2, Bakı: 2010
14. Qurbanova T.H. – Regional siyasətin dövlət tənzimlənməsi və aqrar sahənin səmərəliliyinin yüksəldilməsi istiqamətləri. Bakı: 2010
15. Rzayev İ.M. – “Azərbaycan Respublikasında Regionların davamlı sosial-iqtisadi inkişafı: mövcud vəziyyət və gələcək perspektivlər”. Bakı: 2010
16. Şəkərəliyev A.Ş. – Dövlətin iqtisadi siyasəti: reallıqlar və perspektivlər (monoqrafiya). Bakı: “İqtisad Universiteti” 2009
17. Yəhyayeva A.Y. – “Sənaye sektoruna xarici investisiyaların cəlb edilməsi strategiyası və onun səmərəliliyinin artırılması istiqamətləri”. Bakı: 2009
18. Zöhrab İsmayıl, Azər Mehtiyev, Rövşən Ağayev, Kənan Aslanlı – İqtisadiyyatın və ixracın diversifikasiyasının qiymətləndirilməsi. Azad iqtisadiyyata Yardım İctimai Birliyi, 2013

Rus dilində

1. Бондаренко О.Ю., Веселов Д.А. – Оптимальное накопление капитала в ресурсной экономике: Препринт WP12/2009/06, 2009
2. Е.И.Лавров, Е.А.Капогузов – Экономический рост: теории и проблемы. Омск: 2006
3. Логинова В.А. – Теоретические аспекты конкурентоспособности экономических систем. Проблемы современной экономики, 2011

İngilis dilində

1. Auty Richard M. – Resource Abundance and Economic Development. New York: Oxford Press, 1998
2. John Wakeman-Linn, Paul Mathieu – Oil Funds and Revenue management in transition economies: The case of Azerbaijan and Kazakhstan. IMF: 2013
3. Joseph E. Stiglitz – Globalization and its Discontents. W.W.Norton & Company, 2002

İnternet resursları

1. Azərbaycan Respublikası Dövlət Statistika Komitəsinin rəsmi saytı:
https://www.stat.gov.az/source/system_nat_accounts/
2. Azərbaycan Respublikasının İqtisadiyyat Nazirliyinin rəsmi saytı:
<https://www.economy.gov.az/article/main-economic-gosrt%C9%99ricil%C9%99r/21259>
3. Azərbaycan Respublikası Mərkəzi Bankının rəsmi saytı:
<https://www.cbar.az/page-200/investment-companies>
4. Beynəlxalq valyuta Fondunun rəsmi saytı:
<https://www.imf.org/en/Countries/AZE#countrydata>

Cədvəllərin siyahısı

Cədvəl 1: 2013-2019-cu illər üçün Azərbaycan Respublikasının əsas makroiqtisadi proqnoz göstəriciləri.....	20
Cədvəl 2: Qeyri-neft sektorunda əlavə dəyər artım tempi.....	23
Cədvəl 3: Azərbaycanda əsas kapital qoyuluşlarının strukturu.....	36

Şəkillərin siyahısı

Şəkil 1: 2016-cı ildə qeyri-neft sektorunun ümumi istehsal strukturu.....	21
Şəkil 2: 2016-cı ilin birinci yarısında sahələr üzrə qeyri-neft sektorunda yaradılan əlavə dəyər payı.....	22
Şəkil 3: Qeyri-neft sektorunda əlavə dəyər strukturu.....	23
Şəkil 4: Qeyri-neft sənayesinin ümumi məhsulunun strukturu.....	24
Şəkil 5: Azərbaycanda neft hasilatının dinamikası (mln. ton).....	35
Şəkil 6: Neft və qeyri-neft sektorlarının əvvəlki ilin eyni dövrü ilə müqayisədə real artım tempi,%.....	40
Şəkil 7: Əsas kapitalla qoyulmuş ümumi investisiyaların real artım tempi, %-lə.....	41
Şəkil 8: İqtisadiyyata kredit qoyuluşları, mln. AZN.....	41
Şəkil 9: Dövrün sonunda əhalinin əmanətləri, mln. AZN.....	42
Şəkil 10: Qeyri-neft sektorunda əlavə dəyərin sektorlara görə bölgüsü.....	43
Şəkil 11: Qeyri-neft sənayesinin ümumi məhsulunun strukturu.....	44
Şəkil 12: Əsas kapitalla qoyuluşların strukturu.....	47